

KAMIL JAWORSKI

Departament Ekonomiczny UE, Ministerstwo Spraw Zagranicznych

ORCID: 0000-0001-8171-5961

Francuska wizja zróżnicowanej integracji europejskiej w kontekście debaty na temat przyszłości UE i strefy euro*

Splendor, bogactwo, szczęśliwe życie skupiają się w centrum świata gospodarczego, w jego sercu. Tam słońce historii wydobywa najżywsze barwy, [...]. Lokuje się tam cała gospodarcza nowoczesność

Fernand Braudel¹

The French vision of differentiated European integration in the context of the debate on the future of the European Union and the Eurozone

Being one of the founders of the European Union (EU), France has always wanted to take the lead in shaping the European integration process. In this article, I argue that there are two major reasons why the variable geometry model is so much promoted by France. First of all, it is because of the effects of accession of Central and Eastern European countries. The second reason is that France misses the bygone small Europe where the French voice was more decisive than it is now. The idea of differentiated integration has been revived in France due to the outbreak of the Eurozone crisis that has provoked many tensions within the EU and shown even more clearly that the French economy lacks competitiveness. Therefore, French proposals how to reform the Eurozone are very often linked with the attempts to build a small core of Europe within the large EU. The aim of these proposals is to help France to compete within the Common Market and globally. Moreover, many French people believe that this kind of EU would help fulfil the idea of Europe-puissance with the leading role of France.

Keywords: European Union, differentiated integration, variable geometry, Eurozone, social dumping, French European policy

Słowa kluczowe: Unia Europejska, zróżnicowana integracja, zmienna geometria, strefa euro, dumping socjalny, polityka europejska Francji

* Artykuł odzwierciedla poglądy autora, a nie instytucji, w której pracuje.

1 F. Braudel, *Dynamika kapitalizmu*, przeł. B. Baran, Wydawnictwo „Aletheia”, Warszawa 2013, s. 117.

Problematyka zróżnicowanej integracji europejskiej jest jednym z ważnych tematów analitycznych w ramach badań nad Unią Europejską². Intensyfikacja wielowymiarowego kryzysu integracji europejskiej, która nastąpiła po 2008 r., przekłada się nie tylko na podtrzymanie, ale wręcz na wzrost zainteresowania tematem zróżnicowanej integracji, i to zarówno w świecie akademickim, jak i politycznym. Systemowy kryzys integracji europejskiej³, który zaczął się w pełni uwidaczniać po wybuchu kryzysu strefy euro, rozpałił debatę między zwolennikami pogłębiania integracji, częściowego rozluźnienia jej, a nawet kontrolowanej dezintegracji⁴. W obliczu tak silnie spolaryzowanych stanowisk uczestników debaty europejskiej dyskusja wokół zróżnicowanej integracji nie jest oczywiście czysto akademicka. Ogniskują się w niej przecież fundamentalne pytania o przyszły kształt integracji europejskiej i ścierają się narodowe interesy państw członkowskich.

Bardzo ważnym uczestnikiem dyskusji na temat zróżnicowanej integracji europejskiej jest Francja. Wizję jedności kontynentu snuło na przestrzeni

2 Trzeba podkreślić, że problematykę zróżnicowanej integracji wielokrotnie podejmowano zarówno w polskich, jak i zagranicznych przekrojowych publikacjach poświęconych teorii czy historii integracji europejskiej. W tym miejscu warto więc przywołać jedynie te, w których jest ona głównym przedmiotem badań. Z literatury polskiej należy wymienić m.in.: M. Szwarz, *Zróżnicowana integracja i wzmocniona współpraca w prawie Unii Europejskiej*, Wydawnictwo „Prawo i Praktyka Gospodarcza”, Warszawa 2005; *Polityki europejskie w dobie kryzysu*, red. T.G. Grosse, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2016; A. Zielińska-Głębocka, *Zasada ściślejszej współpracy w funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 2001, nr 3; A.K. Cianciara, *Differentiated integration and the future of Europe. Debate in Poland*, „Yearbook of Polish European Studies” 2014, vol. 17; też, *W poszukiwaniu alternatywnych modeli integracji. Europa jako klub klubów*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4 (51); M. Molendowska, *W kręgu zmiennej geometrii procesów integracji europejskiej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4 (51). Wśród prac zagranicznych warto zwrócić uwagę m.in. na: A. Stubb, *Negotiating flexibility in the European Union. Amsterdam, Nice and beyond*, Palgrave Macmillan 2002; D. Leuffen, B. Rittberger, F. Schimmelfennig, *Differentiated integration. Explaining variation in the European Union*, Palgrave Macmillan 2013; F. Schimmelfennig, *EU enlargement and differentiated integration. Discrimination or equal treatment?*, „Journal of European Public Policy” 2014, vol. 21, issue 5; F. Schimmelfennig, Th. Winzen, *Explaining differentiation in European Union treaties*, „European Union Politics” 2016, vol. 17, issue 4; ciż, *Eastern enlargement and differentiated integration: towards normalization*, „Journal of European Public Policy” 2017, vol. 24, issue 2; F. Schimmelfennig, *Brexit. Differentiated disintegration in the European Union*, „Journal of European Public Policy” 2018, vol. 25, issue 8.

3 Na temat istoty kryzysu integracji europejskiej, znaczenia warstwy narracyjnej w dyskusji na temat kryzysu UE oraz roli podtrzymywania kryzysowej narracji w samospełnieniu się przepowiedni o UE tkwiącej w głębokim kryzysie zob. P.J. Borkowski, *Unia Europejska – kryzys opowieści, kryzysowa opowieść*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, nr 2, s. 85–102.

4 A.K. Cianciara, *W poszukiwaniu...*, s. 165.

wieków wielu Francuzów⁵. Jako jedno z państw założycieli Wspólnot Europejskich przywiązuje ona do procesu integracji szczególną wagę. Dobrze ilustrują to słowa znanego francuskiego pisarza i dziennikarza Érica Zemmoura, który dosadnie stwierdza, że „Francja nie jest w Europie – ona jest Europą”⁶. Projekt jedności Starego Kontynentu miał być dla Paryża jednym ze sposobów na odzyskanie pierwszoplanowego miejsca na arenie międzynarodowej po drugiej wojnie światowej. Ogromny wpływ na kształt dzisiejszej UE miały znaczące postacie francuskiej i europejskiej polityki, takie jak Robert Schuman i Charles de Gaulle. Ucieleśniali oni dwie różne wizje współpracy europejskiej – opartej na metodzie wspólnotowej (ze znaczącą rolą organów ponadnarodowych) oraz międzyrządowej (z kluczową rolą państw narodowych). Duch obu tych postaci ciąży nad polityką europejską Francji, a ich spuścizna polityczna stanowi inspirację dla współczesnych decydentów (nie tylko francuskich), m.in. w kontekście problemu zróżnicowanej integracji europejskiej. Wiąże się to chociażby z faktem, że z przyczyn geopolitycznych proces ten zainicjowany został w wąskim gronie państw Europy Zachodniej.

Podwaliny dzisiejszej polityki europejskiej V Republiki położył jednak przede wszystkim jej twórca – Charles de Gaulle. Po objęciu urzędu prezydenta koncentrował się na tworzeniu jak najkorzystniejszych warunków integracyjnych dla Francji oraz forsowaniu swojej wizji wspólnej Europy. Najkrócej można ją scharakteryzować jako Europę ojczyzn, w której kluczowa rola kształtowania procesów integracyjnych pozostawałaby w gestii państw członkowskich, z wiodącą rolą Francji. Nieodłącznym komponentem gaullistowskiej wizji Europy było uczynienie z niej silnego i prawdziwie niezależnego aktora stosunków międzynarodowych, mogącego pretendować do roli trzeciej siły w świecie zdominowanym przez dwa supermocarstwa, którymi w czasie zimnej wojny były Stany Zjednoczone i ZSRR. Realizacji tych założeń miało sprzyjać pojednanie francusko-niemieckie i oparta na równowadze sił współpraca między Francją a RFN, w której niemiecką przewagę ekonomiczną niwelowała francuska potęga polityczno-militarna. Emancypacji Europy spod kurateli Stanów Zjednoczonych miało też służyć blokowanie rozszerzenia UE o Wielką Brytanię, która nie podzielała gaullistowskiej wizji integracji.

5 Warto przywołać m.in. takie postacie jak: Pierre Dubois, książę Sully de Béthune, opat de Saint-Pierre, Jean-Jacques Rousseau, Voltaire, hrabia de Saint-Simon, Victor Hugo czy Aristide Briand. Zob. E. Romaniuk-Całkowska, *Rola Francji w integracji politycznej Europy Zachodniej*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2004, s. 12–30.

6 É. Zemmour, *Mélancolie française*, Fayard, Denoël, Paris 2010, s. 9.

Należy pamiętać, że z perspektywy Francji postęp integracji europejskiej w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. przebiegał w warunkach dobrej koniunktury gospodarczej po drugiej wojnie światowej (*les trente glorieuses*). Może to przynajmniej częściowo tłumaczyć widoczną nad Sekwaną nostalgię za dawną małą Europą, ograniczającą się wyłącznie do państw zachodniej części kontynentu. Współczesne problemy wewnętrzne i trudności związane z próbami ich przezwyciężenia sprawiają, że chęć powrotu do tej idei objawia się we Francji w kolejnych koncepcjach zróżnicowanej integracji. W opinii znacznej części tamtejszych elit politycznych miałyby to być sposób osiągnięcia kilku celów polityczno-gospodarczych jednocześnie możliwie jak najniższym kosztem wewnętrznym. Do celów tych można zaliczyć co najmniej trzy istotne kwestie: poprawę pozycji międzynarodowej Paryża, odbudowę poziomu konkurencyjności francuskiej gospodarki i realizację koncepcji Europy jako mocarstwa (*Europe-puissance*). Ten ostatni termin rozpropagował w dużym stopniu były prezydent Valéry Giscard d'Estaing. Istotą koncepcji *Europe-puissance* we francuskiej myśli integracyjnej jest połączenie ścisłej unii gospodarczej i walutowej z emancypacyjnymi ambicjami politycznymi Europy, dlatego też tradycyjnie znajdowała się ona w opozycji do brytyjskiej wizji Starego Kontynentu jako luźniejszej przestrzeni gospodarczej, ograniczającej się przede wszystkim do swobody przepływu kapitału, towarów, usług i osób (*Europe-espace*). Nierozzerwalnym komponentem idei *Europe-puissance* jest dążenie do utworzenia realnych i niezależnych zdolności obronnych UE. Francuskie koncepcje zróżnicowanej integracji bardzo często odnoszą się więc do kwestii geostrategicznych i militarnych, ponieważ lansowany przez Paryż model zmiennej geometrii ma być jednym z narzędzi poszerzania pola manewru Europy w polityce międzynarodowej.

Francja tradycyjnie rości sobie prawo do nadawania tonu debacie na temat przyszłości UE i zróżnicowanej integracji. Aktywność tę stara się podtrzymywać również obecnie urzędujący prezydent Emmanuel Macron. Choć Francja niewątpliwie zajmuje w tej dyskusji centralne miejsce, to realizacja propagowanej przez nią wizji UE napotyka na liczne problemy i opór ze strony innych państw członkowskich. Niemniej jednak głos Paryża jest szczególnie ważny w obliczu spodziewanego opuszczenia wspólnoty przez Wielką Brytanię – najbardziej spektakularnego zjawiska dezintegracyjnego, które narusza wewnątrzunijną równowagę polityczną⁷. Francja próbuje więc wywierać presję na inne

7 J.M. Fiszer, *Szanse i zagrożenia dla Unii Europejskiej po Brexicie. Implikacje dla Polski*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, nr 4 (59), s. 215, 222.

państwa członkowskie, jeszcze zanim rozpocznie się realna debata po brexicie. Ważne znaczenie w kontekście forsowania francuskiej wizji integracji europejskiej ma także wybór nowych najważniejszych przedstawicieli instytucji unijnych. Polityczny kompromis zawarty na posiedzeniu Rady Europejskiej między 30 czerwca a 2 lipca 2019 r.⁸ wskazuje, że Francja osiągnęła wynik co najmniej korzystny, również z punktu widzenia dążenia do dalszego pogłębiania integracji europejskiej w oparciu o strefę euro. Świadczy o tym uzgodnienie kandydatury Francuzki Christine Lagarde na stanowisko prezesa Europejskiego Banku Centralnego, a także decyzje w sprawie urzędów przewodniczącego Komisji Europejskiej⁹, przewodniczącego Rady Europejskiej¹⁰ oraz wysokiego przedstawiciela Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa¹¹, które zaproponowano osobom pochodzącym z państw strefy euro, w dodatku mówiącym po francusku. Francja pozycjonuje się więc jako kluczowy gracz, który dla krzewienia swojego modelu integracji europejskiej chce wykorzystać okoliczności reorientowania polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych, brexitu, wyboru nowych przedstawicieli do instytucji unijnych oraz drugiej połowy kadencji prezydenckiej bardzo mocno angażującego się w politykę europejską Emmanuela Macrona. Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt, że zaangażowanie i skuteczność prezydenta Francji w forsowaniu pomysłów Paryża na poziomie unijnym będą miały zasadnicze znaczenie w obliczu przypadającej na pierwszą połowę 2022 r. prezydentury francuskiej w Radzie UE, która zgodnie z przewidywanym harmonogramem zbiegnie się z wyborami prezydenckimi i parlamentarnymi w tym kraju.

Analiza pojęcia zróżnicowana integracja europejska

Termin *zróżnicowana integracja* dotyczy zagadnienia ściśle związanego z problemem korelacji tempa pogłębiania i rozszerzania procesu integracji europejskiej. Jego postęp w kolejnych dekadach XX w. oraz akcesje nowych

8 Zob. Rada Europejska, *Nadzwyczajne posiedzenie Rady Europejskiej (30 czerwca, 1 i 2 lipca 2019 r.) – Konkluzje*, Bruksela, 2 VII 2019, dostępny w internecie [dostęp: 10 VII 2019]: <<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-18-2019-INIT/pl/pdf>>.

9 Członkowie RE zdecydowali o przedstawieniu Parlamentowi Europejskiemu kandydatury dotychczasowej niemieckiej minister obrony – Ursuli von der Leyen.

10 Członkowie RE powierzyli to stanowisko dotychczasowemu premierowi Belgii, Charles'owi Michelowi, który jednocześnie został wybrany do przewodniczenia szczytom państw strefy euro.

11 Członkowie RE wskazali kandydaturę dotychczasowego hiszpańskiego ministra spraw zagranicznych – Josepa Borrelli Fontellesa.

państw do Wspólnot Europejskich (WE), a później Unii Europejskiej (UE), zaowocowały rozwijaniem takich koncepcji integracyjnych, które dostrzegały potrzebę odejścia od jej zharmonizowanej i ujednocniającej wersji dla wszystkich członków we wszystkich obszarach współpracy europejskiej. Z biegiem lat coraz trudniej było zachować zasadę jednolitości czy wspólnotowej ortodoksji. Nakazywała ona bowiem uczestnictwo wszystkich państw członkowskich we wszystkich dziedzinach podlegających procesom integracyjnym na tych samych zasadach i z tymi samymi prawami i obowiązkami. W konsekwencji coraz częściej odstępowano od wspomnianej zasady, a dyskursy polityczny i akademicki wzbogacały się o nowe terminy, takie jak: *zróżnicowana integracja*, *elastyczna integracja*, *segmentacja polityczna*, *Europa wielu prędkości* czy *zmienna geometria*. Mimo wielu funkcjonujących definicji jest kwestią bezsporną, że pojęciami najbardziej ogólnymi są trzy pierwsze. *Zróżnicowana integracja* i *elastyczna integracja* stały się terminami o właściwie tym samym znaczeniu i wielu autorów używa ich jako synonimów na określenie tego samego zjawiska politycznego¹². *Segmentację polityczną* można natomiast traktować jako termin zbieżny ze *zróżnicowaną integracją* bądź jako konsekwencję procesów zróżnicowanej integracji. W tym drugim ujęciu zróżnicowaną integrację można zatem zdefiniować jako zbiór określonych, funkcjonalnych i tymczasowych rozwiązań traktatowych lub pozatraktatowych. *Segmentacja polityczna* dotyczy natomiast polityczno-ustrojowych skutków podejmowanych decyzji, ze szczególnym uwzględnieniem procesu oddzielania się centrum od peryferii¹³.

Ze względu na pojemność znaczeniową oraz utrwalone miejsce w literaturze przedmiotu najbardziej adekwatny przy przedstawianej tu analizie ważnego aspektu polityki europejskiej Francji będzie termin *zróżnicowana integracja*. Nawet jeśli uzna się go za tożsamy z *elastyczną integracją*, to wydaje się, że *zróżnicowanie* ma nad *elastycznością* tę przewagę, że pozwala zdecydowanie lepiej oddać neutralny stosunek wobec opisywanego zjawiska.

12 Zob. m.in. R. Trzaskowski, *Dynamika reformy systemu podejmowania decyzji w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo „Prawo i Praktyka Gospodarcza”, Warszawa 2005, s. 132–138. Joanna Ziółkowska podkreśla natomiast, że pojęcie *elastyczność* należy kojarzyć bardziej z dyskursem wśród polityków i urzędników. Jego wydźwięk i pojemność znaczeniowa miały neutralizować pojawiające się w Europie niepokoje związane z używaniem terminów uchodzących za bardziej kontrowersyjne, jak *Europa rdzenia* czy *zmienna geometria*. J. Ziółkowska, *Systematyzacja pojęć i koncepcji związanych ze zjawiskiem zróżnicowanej integracji i segmentacji politycznej*, [w:] *Polityki europejskie...*, s. 34.

13 Tamże, s. 35.

Powód ten jest niewątpliwie istotny, ponieważ problem zróżnicowanej integracji nieprzerwanie wzbudza żywe polemiki zarówno wśród akademików, jak i polityków. Dzieje się tak również z tego powodu, że omawiany model bywa wykorzystywany do zwiększania swojego wpływu politycznego przez największe państwa członkowskie¹⁴.

Wspomniane powyżej koncepcje zakładające odejście od pełnej harmonizacji i jednolitości warunków uczestnictwa wszystkich członków we wszystkich obszarach współpracy europejskiej miały zapewnić zachowanie dynamiki integracyjnej w warunkach wzrastającej różnorodności integracyjnej Europy¹⁵. Debata na temat zróżnicowanej integracji została zainicjowana już w latach siedemdziesiątych XX w. Przykładami programów, które można zakwalifikować jako formy zróżnicowanej integracji, były rozpoczęte wówczas inicjatywy Ariane i Airbus. Kolejnymi jej egzemplifikacjami są wszystkie przejściowe rozwiązania wprowadzane w traktatach akcesyjnych, na mocy których następowały kolejne rozszerzenia WE/UE. Jeszcze inną formą zróżnicowanej integracji było porozumienie z Schengen. Intensyfikacja debaty wokół zróżnicowanej integracji nastąpiła jednak przede wszystkim po wejściu w życie traktatu z Maastricht oraz utworzeniu Unii Gospodarczej i Walutowej (UGW). Istotnym *novum* wprowadzonym na mocy traktatu z Amsterdamu było uwzględnienie w nim możliwości podjęcia bliższej współpracy nawet w tych dziedzinach, które nie zostały tam jasno określone¹⁶.

Próby usystematyzowania form zróżnicowanej integracji europejskiej podejmowano na przełomie XX i XXI w. W literaturze przedmiotu przyjęło się rozróżnienie trzech modeli Europy: wielu prędkości, zmiennej geometrii i *à la carte* (zob. tabela 1). Ich analiza pozwala stwierdzić, że zróżnicowanej integracji europejskiej nie należy utożsamiać wyłącznie z rozwiązaniami wypracowywanymi w ramach WE/UE. Układ z Schengen czy ustanowienie Europejskiego Systemu Walutowego, który można uznać za ważny krok na drodze do powstania UGW, są bowiem dobrymi przykładami inicjatyw pozatraktatowych, których dalszy stopniowy rozwój doprowadził do włączenia ich w ramy UE.

14 D. Leuffen, B. Rittberger, F. Schimmelfennig, *Differentiated...*, s. 19.

15 F. de la Sarre, H. Wallace, *Flexibility and enhanced cooperation in the European Union. Placebo rather than panacea?*, Paris 1997 (Notre Europe Research and Policy Paper, 2), s. 5, dostępny także w internecie [dostęp: 16 V 2019]: <<https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/etud2-delaserrewallace-en.pdf>>.

16 A. Stubb, *Negotiating...*

Tabela 1. Klasyfikacja modeli zróżnicowanej integracji europejskiej

Model	Charakterystyka	Przykłady
WIELE PRĘDKOŚCI	Wszystkie państwa członkowskie osiągają te same cele, jednak mogą to robić w różnym tempie. Trwałość podziału ma charakter przejściowy, ujęty w ramach traktatowych, przez co ryzyko segmentacji jest relatywnie niskie	okresy przejściowe w traktatach akcesyjnych, UGW
ZMIENNA GEOMETRIA	Jedynie część zainteresowanych państw członkowskich podejmuje ściślejszą współpracę o tymczasowym lub trwałym charakterze. Może mieć ona formę pozatraktatową, przez co ryzyko trwałości podziału (segmentacji) jest większe. W odróżnieniu od modelu Europy <i>à la carte</i> ma w większym stopniu charakter <i>opt-in</i> (włączenia się do ściślejszej współpracy w węższym gronie)	Ariane, Airbus, porozumienie z Schengen
EUROPA <i>À LA CARTE</i>	Możliwość wyboru pewnych dziedzin integracji, którymi państwa członkowskie chcą być objęte lub z których chcą być wyłączone. Podział ma charakter trwały, ale jest ujęty w ramach traktatowych. W odróżnieniu od modelu zmiennej geometrii ma w większym stopniu charakter <i>opt-out</i> (wyłączenia z pewnych dziedzin współpracy)	status Wielkiej Brytanii i Danii w UGW, status Danii w polityce obronnej

Źródło: oprac. własne na podstawie: A. Zielińska-Głębocka, *Zasada...*; R. Trzaskowski, *Dynamika...*, s. 136; J. Ziółkowska, *Systematyzacja...*, s. 55

Francuskie wizje zróżnicowanej integracji europejskiej przed wybuchem kryzysu strefy euro

Francję należy uznać za ważnego uczestnika debaty na temat zróżnicowanej integracji i jednego z jej największych propagatorów. Szczególnie mocno rozwijano w tym kraju koncepcję zmiennej geometrii (*géométrie variable*). Pomysł kontynuowania integracji europejskiej w oparciu o ten model pojawił się m.in. w publikacji Commissariat Général du Plan z 1980 r.¹⁷ Akademyko-polityczne podwaliny pod dyskusję na temat zróżnicowanej integracji zostały więc położone po pierwszym rozszerzeniu Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG), gdy na horyzoncie zaczął się pojawiać temat przyjęcia państw południowej Europy: Grecji, Hiszpanii i Portugalii.

Od przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w., kiedy zainicjowano reformę traktatową, która zaowocowała powstaniem UE, Francja

17 Commissariat Général du Plan, J. Pelletier, G. Tardy, *L'Europe. Les vingt prochaines années, Préparation du huitième plan, 1981–1985*, La Documentation Française, Paris 1980; M. Szwarc, *Zróżnicowana...*, s. 24–25. Komisariat to działająca w latach 1946–2006 francuska instytucja, której głównym zadaniem było formułowanie kolejnych pięcioletnich planów rozwoju gospodarczego Francji.

wysuwała kolejne projekty zróżnicowanej integracji. Szczególnie dobrze widać to było po wejściu w życie traktatu z Maastricht, który nad Sekwaną przyjęto w drodze referendalnej bardzo niewielką przewagą głosów¹⁸. Już wówczas na horyzoncie pojawiał się problem rozszerzenia UE o Austrię, Finlandię i Szwecję oraz Szwajcarię i Norwegię¹⁹. Prawdziwym wyzwaniem dla tworzącej się UE była jednak kwestia uregulowania statusu państw Europy Środkowej i Wschodniej (EŚW), które od początku lat dziewięćdziesiątych zaczęły zgłaszać chęć akcesji. Francja lansowała wówczas pomysł stworzenia konfederacji europejskiej. W opinii jej propagatora – prezydenta François Mitterranda – miała to być „prześciowa faza mogąca trwać dziesiątki i dziesiątki lat”²⁰, zanim możliwe stałoby się pełne członkostwo państw tego regionu w strukturach europejskich. Bardzo szybko pojawiły się podejrzenia, że pomysł prezydenta Francji jest w istocie rzeczą próbą pozostawienia odradzających się państw demokratycznych w długiej poczekalni przed zamkniętymi drzwiami tworzącej się nowej UE²¹.

Kontynuatorem pomysłów prezydenta Mitterranda był Édouard Balladur, premier Francji w latach 1993–1995. Przyjęty z jego inicjatywy przez państwa ówczesnej Dwunastki *Pakt Stabilności dla Europy Środkowej i Wschodniej* był próbą stworzenia luźnej współpracy, zrzeczającej wszystkie państwa europejskie. Plan Balladura stawiał za cel zapobieganie konfliktom oraz promowanie demokracji, praw człowieka i reguł dobrego sąsiedztwa na Starym Kontynencie. Miał być również swego rodzaju mapą drogową dla państw EŚW dążących do członkostwa w UE²². Dla niniejszej analizy najciekawsze

-
- 18 W przeprowadzonym 20 IX 1992 r. referendum zwolennicy traktatu z Maastricht przeżyli nad przeciwnikami stosunkiem 51,04 do 48,95 proc. A. Hall, *Historia francuskiej prawnicy 1981–2007*, Konsorcjum Akademickie: Wydawnictwo WSE w Krakowie, WSiLiZ w Rzeszowie i WSZiA w Zamościu, Kraków–Rzeszów–Zamość 2009, s. 281.
- 19 Trzy pierwsze państwa stały się członkami UE w 1995 r. Norwegia i Szwajcaria, mimo złożonych wniosków o członkostwo, ostatecznie nie weszły do wspólnoty ze względu na negatywny wynik referendum akcesyjnych. W Szwajcarii zaniechano ubiegania się o członkostwo w UE po tym, gdy obywatele nie wyrazili zgody na przystąpienie do Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG).
- 20 *Confédération européenne. Interview accordée par M. François Mitterrand, Président de la République à Radio France Internationale*, Paris, 12 VI 1991, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- 21 Szerzej na temat idei konfederacji europejskiej prezydenta Mitterranda zob. M. Mikołajczyk, *François Mitterrand i Europa*, Wydawnictwo „Nauka i Innowacje”, Poznań 2014, s. 251–284.
- 22 K.J. Helnarska, *Polityka Francji wobec Europy Środkowej po zimnej wojnie*, Dom Wydawniczy „Duet”, Toruń 2008, s. 168–172, 206–208; A. Szeptycki, *Francja czy Europa? Dziedzictwo generała de Gaulle’a w polityce zagranicznej V Republiki*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2005, s. 160–163.

w myśli politycznej premiera Balladura jest to, że lansowany przez niego plan łączył się z jego autorską wizją Europy zmiennej geometrii, podzielonej na trzy kręgi (*Europe des cercles*). Pierwszy miał stanowić bazę obejmującą państwa członkowskie tym samym reżimem prawnym, wspólnym rynkiem oraz wspólną polityką zagraniczną i bezpieczeństwa. Wokół niego miał powstać drugi krąg, z ograniczoną liczbą państw członkowskich, gotowych do podjęcia ściślejszej współpracy w dziedzinie monetarnej czy militarnej. Trzeci obejmować miał natomiast również te państwa, które pozostawały i jeszcze długo miały pozostawać poza UE. Istotą współpracy na tym poziomie miałyby być porozumienia o współpracy gospodarczej, handlowej czy militarnej²³. Odnosząc się do swojej koncepcji po wielu latach, Balladur zwracał uwagę, że gdy obejmował urząd premiera, wydawało mu się konieczne dłuższe utrzymanie przy życiu idei konfederacji europejskiej Mitterranda z uwagi na różnice w poziomie życia i niedostatki w kulturze demokratycznej między państwami Europy Zachodniej oraz EŚW. Według jego relacji sam Mitterrand miał mu powiedzieć, że należy zaakceptować rozszerzenie UE, a nawet je przyspieszyć. Idee konfederacji europejskiej i planu Balladura zostały więc porzucone z uwagi na rosnące zainteresowanie przyjęciem nowych członków wśród innych państw członkowskich (głównie Niemiec) oraz Stanów Zjednoczonych, które mocno popierały włączenie krajów EŚW do struktur współpracy europejskiej i euroatlantyckiej²⁴.

Po wejściu w życie traktatu z Maastricht i rozszerzeniu UE o Austrię, Finlandię oraz Szwecję, a także w obliczu pojawiającego się na horyzoncie problemu uregulowania statusu państw EŚW względem Piętnastki zagadnienie zróżnicowanej integracji było stałym, bardzo istotnym wątkiem we francuskich rozważaniach na temat przyszłości integracji europejskiej.

Jedną z ważnych osobistości świata polityki, które podejmowały ten temat, był Jacques Delors. W listopadzie 1999 r., już jako były przewodniczący Komisji Europejskiej (KE), przedstawił on swoją wizję UE. Za istotny wątek jego wystąpienia należy z pewnością uznać część wypowiedzi dotyczącej *de facto* koncepcji zróżnicowanej integracji. Delors wyrażał przekonanie, że wprowadzony na mocy traktatu z Amsterdamu mechanizm wzmocnionej współpracy nie jest wystarczającą odpowiedzią na wyzwania stojące przed UE. Apelowal więc

23 *Interview du Premier Ministre, M. Édouard Balladur au quotidien „Le Figaro”*, Paris, 30 VIII 1994, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

24 É. Balladur, A. Duhamel, *Grandeur, déclin et destin de la Ve République. Un dialogue*, Éditions de l'Observatoire, Paris 2017, s. 203–204.

o zawarcie nowego traktatu, dzięki któremu możliwe byłoby stworzenie awangardy państw chcących zmierzać szybciej w kierunku zjednoczonej Europy, która jednak powinna pozostawać stale otwarta dla wszystkich pragnących do niej dokooptować. Awangarda ta powinna jego zdaniem koncentrować się na integracji gospodarczej i monetarnej, rozwoju społecznym, ochronie środowiska naturalnego, powołaniu europejskich sił szybkiego reagowania, podejmowaniu wspólnych działań w zakresie polityki zagranicznej oraz ustanowieniu w Europie obszaru powszechnego bezpieczeństwa. Bardzo istotnym założeniem Delorsa było zastrzeżenie, że propagowana przez niego awangarda powinna być wyposażona w odrębne instytucje²⁵, gdyż „system zacieśnionej współpracy stworzony przez Traktat Amsterdamski nie jest w stanie zagwarantować nam dobrego rozwiązania stojących przed nami problemów”²⁶.

Za propagatora idei zróżnicowanej integracji we Francji należy też z pewnością uznać byłego prezydenta Valéry’ego Giscarda d’Estaing. Wspólnie z byłym kanclerzem Niemiec Helmutem Schimdttem przedstawił on w kwietniu 2000 r. wizję integracji europejskiej w obliczu spodziewanego rozszerzenia UE do 27 państw członkowskich. Obaj przywódcy zakładali, że w perspektywie 20–50 lat integracja europejska będzie następowała trójtorowo. Pierwszym torem miała być ich zdaniem przestrzeń europejska, obejmująca zagadnienia związane z gospodarką i wolnym handlem oraz ograniczonym postępowaniem w dziedzinie integracji politycznej. Drugi miał dotyczyć organizowania wspólnej europejskiej obronności w oparciu o państwa dysponujące znaczącym potencjałem militarnym. Trzeci wreszcie rezerwowali dla państw wykazujących polityczną wolę realizowania większych ambicji integracyjnych. Giscard d’Estaing i Schmidt przewidywali, że pełna integracja około trzydziestu państw o różnych tradycjach, kulturze politycznej i poziomie rozwoju gospodarczego nie może się zakończyć niczym innym, jak tylko fiaskiem. Wychodząc z założenia, że nie sposób narzucić głębszej integracji nikomu, kto tego odmawia, postulowali wejście na tę nową ścieżkę jedynie wybranych państw, o podobnych warunkach społeczno-gospodarczych. Precyzowali przy tym, że ten tor rozwoju Europy powinien dotyczyć państw strefy euro, a inicjatywa winna należeć do krajów założycielskich Wspólnot Europejskich. Co istotne, obaj podkreślali, że ta forma pogłębionej integracji

25 W przytoczonej wypowiedzi Jacques’a Delorsa zabrakło jednak doprecyzowania, na czym ta odrębność miałaby polegać i jak funkcjonowałyby w praktyce.

26 J. Delors, *Ponowne zjednoczenie Europy: nasza misja historyczna*, [w:] *O przyszłości Europy. Głosy polityków*, red. J. Boratyński, K. Stawicka, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2000, s. 18–19.

europejskiej miałyby charakter federacyjny. Przewidywali również powstanie nowych instytucji, które jednak nie mogłyby wchodzić w spory kompetencyjne z istniejącymi już organami UE. Jedyne, co państwa szerokiej UE mogłyby narzucać tej węższej grupie, to respektowanie wszelkich zobowiązań podejmowanych w ramach całej wspólnoty²⁷.

Na przełomie XX i XXI w. ważnym francuskim głosem na temat zróżnicowanej integracji europejskiej był pomysł Jacques'a Chiraca, by stworzyć w Unii grupę pionierską (*groupe pionnier*). Założenia tej koncepcji prezydent Francji przedstawił 27 czerwca 2000 r., przemawiając w Bundestagu. W skład grupy miały wchodzić Francja i Niemcy, a także inne państwa opowiadające się za głębszą i szybszą integracją. Jej formalnoprawną podstawę miała stanowić nowa, przewidziana w traktacie procedura wzmocnionej współpracy. Chirac dopuszczał też jednak ewentualność współdziałania wybranych państw członkowskich poza traktatowymi ramami UE. Obszarami szczególnego zainteresowania grupy pionierskiej powinny być wedle jego założeń lepsza koordynacja polityki gospodarczej, wzmocnienie polityki obronnej i zwiększenie skuteczności w walce z przestępczością²⁸. Francuskie dążenia do wzmocnienia w postanowieniach traktatowych mechanizmu elastycznej współpracy jedynie zainteresowanych państw odzwierciedla częściowo traktat nicejski, uzgodniony w grudniu 2000 r. Przyjęte wówczas rozwiązania zakładały możliwość zainicjowania ściślejszej współpracy przez co najmniej osiem państw członkowskich. Przewidziano też jednak możliwość wniesienia tej kwestii pod obrady Rady Europejskiej, nadając tej instytucji – co do zasady podejmującej najważniejsze decyzje jednomyślnie – rolę ostatniej instancji, która mogłaby zablokować zainicjowanie ściślejszej współpracy²⁹.

Warto tutaj przywołać także jeden z głosów francuskiego środowiska akademickiego. Szczególnie aktywnym autorem poświęcającym swoje prace rozwijaniu koncepcji zróżnicowanej integracji europejskiej jest polityk i ekonomista Christian Saint-Étienne. Jedną z nich opisał w publikacji wydanej w czasie ostrego euroatlantyckiego sporu na tle interwencji zbrojnej w Iraku. Książka pod tytułem *Potęga albo śmierć. Europa wobec imperium amerykańskiego* w 2004 r.

27 V. Giscard d'Estaing, H. Schmidt, *Wysokie pokoje i przedsiönek*, [w:] *O przyszłości Europy...*, s. 24–25.

28 *Visite d'État en République Fédérale d'Allemagne. Discours du Président de la République, M. Jacques Chirac, devant le Bundestag*, Berlin, 27 VI 2000, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

29 A. Szeptycki, *Francuskie koncepcje Unii Europejskiej*, [w:] *Unia Europejska – nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, red. E. Halizak, S. Parzymies, Oficyna Wydawnicza „ASPRA”, Warszawa 2002, s. 153.

została wydana również w języku polskim³⁰. Saint-Étienne propagował w niej powstanie Republiki Renu, mającej się składać przede wszystkim z Francji i Niemiec. Z racji ścisłych związków gospodarczych z tymi krajami Republikę Renu mogłyby współtworzyć także Belgia, Holandia i Luksemburg oraz ewentualnie Szwajcaria, gdyby tylko wyraziła taką chęć³¹. W szerszym kontekście koncepcję tę należy postrzegać jako jedną z francuskich odpowiedzi na lansowany w 2003 i 2004 r. przez amerykańskich neokonserwatystów oraz administrację prezydenta George'a W. Busha podział na starą i nową Europę³².

Problem rozszerzenia UE w kontekście francuskich wizji zróżnicowanej integracji

Za jedną z przyczyn przywiązania wielu francuskich polityków i przedstawicieli świata akademickiego do idei zróżnicowanej integracji należy uznać dość ambiwalentny stosunek, jaki Francja wykazywała wobec rozszerzenia UE o państwa EŚW. Nie wzbudzało to nad Sekwaną entuzjazmu m.in. z tego względu, że wiązało się z groźbą przeniesienia geopolitycznego centrum Europy z Paryża do Berlina. Zdaniem dużej części francuskiej klasy politycznej tradycyjnie ściślejsze więzi ekonomiczne Niemiec z państwami EŚW rodziły ryzyko wzmocnienia pozycji Berlina i jednoczesnej marginalizacji Paryża wewnątrz UE³³. Francuskie obawy budziła więc możliwość zwiększenia znaczenia Niemiec we francusko-niemieckim tandemie, który dość powszechnie uznawano za motor integracji europejskiej. Głównym celem Francji było jednak nie tyle zaniechanie dalszego rozszerzania UE, co opóźnienie tego procesu. Na przełomie XX i XXI w. założenia francuskiej polityki europejskiej koncentrowały się więc na pogłębieniu procesu integracji, zanim nastąpiłoby spodziewane w przyszłości duże rozszerzenie UE na Wschód³⁴.

30 Ch. Saint-Étienne, *Potęga albo śmierć. Europa wobec imperium amerykańskiego*, przeł. A. Nica-Zdaniuk, B. Zdaniuk, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2004.

31 Tamże, s. 240–241.

32 Tę prostą retorykę stosował Donald Rumsfeld, sekretarz obrony w administracji prezydenta George'a W. Busha. Warto też wspomnieć, że znacznie głębszy obraz ujawniających się różnic w polityce międzynarodowej między USA a Europą nakreślił w podobnym czasie Robert Kagan: R. Kagan, *Potęga i raj. Ameryka i Europa w nowym porządku świata*, przeł. W. Turopolski, Wydawnictwo „Studio EMKA”, Warszawa 2003.

33 Szerzej na temat różnic w podejściu Francji i Niemiec do problemu rozszerzenia UE zob. m.in. B. Koszel, *Francja i Niemcy w procesie integracji Polski ze Wspólnotami Europejskimi / Unią Europejską*, Instytut Zachodni, Poznań 2003.

34 S. Parzymies, *Francja wobec rozszerzenia Unii Europejskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1998, z. 2, s. 9–13.

Ryzyko, że Europa przestanie być jak niegdyś *jardin à la française*³⁵, było ważnym, ale oczywiście dość uogólnionym problemem. Wraz z upływem czasu i zbliżaniem się terminu rozszerzenia UE na Wschód we Francji narażały obawy związane z bardziej konkretnymi kwestiami: przede wszystkim sprawnością funkcjonowania unijnych instytucji w poszerzonej Unii, przyszłością Wspólnej Polityki Rolnej³⁶, a także przeniesieniem akcentów unijnej polityki zagranicznej i pomocowej na Wschód kosztem Południa, które tradycyjnie stanowi strategicznie ważny kierunek działań zewnętrznych Francji. W miarę jak kolejne państwa występowały z wnioskami o członkostwo w UE i rozpoczynały negocjacje akcesyjne, we Francji coraz częściej postrzegano proces rozszerzania przez pryzmat ewentualnych strat, które należało minimalizować, np. twardą obroną interesów francuskiego rolnictwa³⁷.

W obliczu możliwości rozszerzenia UE na Wschód Francja stanęła przed istotnym dylematem, jak dalej kształtować swoją politykę europejską. Wybór dokonany przez prezydenta Mitterranda, a później podtrzymywany przez kolejnych głównych francuskich decydentów, oznaczał dążenie do pogłębienia integracji we wspólnocie, zanim przystąpią do niej nowi członkowie. Francji chodziło o to, aby jeszcze mocniej związać zjednoczone Niemcy z projektem europejskim. Jak słusznie twierdził Janusz Stefanowicz, taki scenariusz wiązał się z transferem suwerenności na poziom europejski. Przewidywał, że nieunikniona w takim wariantcie unia walutowa „da Niemcom, jako dzierżycielom najsilniejszego pieniądza narodowego i dysponentom najbardziej efektywnego systemu bankowego, ogromną premię wyjściową”³⁸. Chęć pogłębienia integracji europejskiej przed kolejnym rozszerzeniem UE powodowała, że przez pewien czas Paryż odmawiał państwom Grupy Wyszehradzkiej perspektywy zakończenia akcesji w szybszym tempie. W latach dziewięćdziesiątych zauważalna była wręcz próba zrównywania wszystkich państw kandydujących do poziomu najmniej zaawansowanych w tym procesie (np. Bułgarii i Rumunii)³⁹.

W decydującym okresie przełomu XX i XXI w., kiedy rozstrzygały się kwestie związane z członkostwem państw EŚW w UE, warunków tego

35 D. Vernet, *Europe, la fin du jardin à la française*, „Le Monde”, 15 XII 2000.

36 F. de la Serre, *La France et l'élargissement à l'est de l'Union Européenne*, „Annuaire français de relations interantionales” 2004, vol. 5, s. 510–517.

37 S. Parzymies, *Perceptions extérieures de la politique étrangère de la France: le cas de la Pologne*, „Annuaire français de relations internationales” 2000, vol. 1, s. 345.

38 J. Stefanowicz, *Francja: ambiwalencja wobec nowych wyzwań*, [w:] *Racja stanu w dobie transformacji ładu europejskiego. Implikacje dla Polski*, red. J. Stefanowicz, I. Grabowska-Lipińska, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1995, s. 117.

39 Tamże, s. 121.

członkostwa oraz terminu akcesji, we Francji zaczęto liczyć się z możliwością dość rychłego poszerzenia Wspólnoty i próbowano jednocześnie podtrzymywać debatę na temat pożądanych kierunków jej reformy instytucjonalnej. Jednym z ważnych elementów tej dyskusji była we francuskich koncepcjach idea zróżnicowanej integracji.

Znamienne są słowa niektórych francuskich polityków z tego okresu. Delors w przytaczanym już wystąpieniu z 1999 r. stwierdzał: „Nie mówimy już dzisiaj o tej »drugiej Europie«, jak mówiliśmy dawniej, ale o krajach Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW), i obawiam się jednak, że u podstaw tego żargonu leży nasza skrywana obawa, że kraje te nie stanowią jeszcze części naszego świata. Wiele pozostało do zrobienia i nie łudźmy się – celem nie jest po prostu powiększenie Europy, jak było to w zachodniej Europie, kiedy Wspólnota rozrosła się najpierw od sześciu do dziewięciu, a następnie do dziesięciu i piętnastu państw członkowskich. Obecnie naszą historyczną misją jest ponowne zjednoczenie Europy wokół jej wspólnych wartości i przy jednoczesnym poszanowaniu jej różnorodności”⁴⁰. W wypowiedzi tej pobrzmiewa troska o kształt integracji europejskiej po rozszerzeniu na Wschód. Mimo że miało to być już kolejne powiększenie Wspólnoty, we Francji postrzegano je przede wszystkim jako bezprecedensowe wydarzenie w historii integracji europejskiej.

Pojawiały się także opinie jednoznacznie krytyczne wobec przyjmowania nowych członków. Jean-Pierre Chevènement – polityk, którego można określić mianem lewicowego suwerenisty, wielokrotnie piastujący funkcje ministra w rządach socjalistów – stwierdził w 2000 r., że już z 15 członkami UE funkcjonuje źle, a gdy liczba zrzeszonych państw zwiększy się do 25 lub 30, instytucjom europejskim grozi paraliż⁴¹. Motywowane względami bezpieczeństwa (odsunięcie zewnętrznej granicy UE od własnego terytorium) oraz interesami rodzimego sektora przemysłowego Niemcy były znacznie bardziej zainteresowane możliwie szybkim rozszerzeniem UE o region EŚW⁴². Chevènement podkreślał jednocześnie problem braku konwergencji gospodarczej i istotnych różnic strukturalnych między dotychczasowymi członkami a państwami kandydującymi. Zastanawiając się, dlaczego UE przyjęła do swego grona państwa, w których zarobki są kilka razy niższe od dotychczasowej średniej unijnej, uznał, że precedens nastąpił w przypadku Irlandii, a później postąpiono tak również z Grecją, Hiszpanią i Portugalią. Jego zdaniem UE sama wytrąciła sobie z rąk argument istotnych różnic strukturalnych między państwami zrzeszonymi

40 J. Delors, *Ponowne zjednoczenie...*, s. 7.

41 J.-P. Chevènement, *Co zarzucam Niemcom*, [w:] *O przyszłości Europy...*, s. 43.

42 Tenże, *La France est-elle finie?*, Fayard, Paris 2011, s. 111–112.

i kandydującymi jako czynnika uniemożliwiającego członkostwo. Jak można było go bowiem odmówić krajom EŚW w oparciu o przesłanki, które wcześniej nie obowiązywały w stosunku do państw Europy Zachodniej? Nie dziwi więc, że w realiach rozszerzonej do niemal 30 członków UE Chevènement zaczął nawoływać do stworzenia Europejskiej Republiki Narodów (*République européenne des peuples*), która miałaby godzić idee europejską i republikańską. To zaś zdaniem francuskiego polityka mogło nastąpić tylko w przypadku oparcia projektu europejskiego na zasadzie zmiennej geometrii⁴³.

U podstaw tego często spotykanego we Francji sposobu myślenia leżały – jak się wydaje – przynajmniej dwa istotne czynniki. Pierwszy to rozdźwięk między chęcią budowy wielkiej Europy (*vide*: gaullistowska koncepcja Europy od Atlantyku po Ural) a potrzebą zachowania w jej łonie małego centrum decyzyjnego, aby była wystarczająco podatna na lansowane przez Francję postulaty. W tym sensie należy uznać, że we francuskich koncepcjach zróżnicowanej integracji pobrzmiewa nostalgia za dawną małą Europą, w większym stopniu poddającą się woli politycznej Paryża. Drugim był dość popularny we Francji pogląd, że państwa postkomunistyczne są w gruncie rzeczy niezdolne, by w przewidywalnej przyszłości nadrobić wiele zaległości w dziedzinie gospodarki i stanowienia prawa⁴⁴.

Gdy w 2004 r. do UE wstąpiły Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Słowacja, Słowenia i Węgry, a trzy lata później Bułgaria i Rumunia, Wspólnota liczyła 27 członków. We Francji pobrzmiewały głosy, że elity państw założycielskich UE miały wyraźne kłopoty z przyjęciem do wiadomości tego wielkiego rozszerzenia⁴⁵. Ich wizja integracji europejskiej nie uwzględniała bowiem w pełni realiów UE liczącej już 27, a nie 15 państw⁴⁶. Według Christiana Lequesne'a konsekwencją braku adaptacji do nowych realiów były dwie zauważalne postawy zachodnioeuropejskich

43 Tamże, s. 296.

44 E. Romaniuk-Całkowska, *Rząd francuski i federalizacja Unii Europejskiej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2004, nr 4 (20), s. 12.

45 Twierdzi tak francuski politolog Christian Lequesne, przywołując w swoim wywodzie słowa Fransa Timmermansa, który w 2008 r., jako minister ds. europejskich Niderlandów, tłumaczył przyczyny odrzucenia przez Holendrów projektu tzw. traktatu konstytucyjnego w referendum zorganizowanym w 2005 r. Zdaniem Timmermansa jednym z powodów takiego werdyktu były trudności z zaakceptowaniem przez niderlandzkie elity, że po zakończeniu zimnej wojny w UE nastąpiła znacząca zmiana celów. Uważał on, że znaczna część elit jego kraju myślała o integracji europejskiej schematami sprzed 1989 r. Ch. Lequesne, *La France dans la nouvelle Europe. Assumer le changement d'échelle*, Presses de Sciences Po, Paris 2008, s. 73.

46 Dla porządku należy dodać, że w 2013 r. do UE wstąpiła jeszcze Chorwacja, co zwiększyło liczbę państw członkowskich do 28.

elit wobec procesu integracji europejskiej. Z jednej strony ciągle żyły one nostalgiją za spokojnym funkcjonalizmem (*fonctionnalisme tranquille*) lat osiemdziesiątych, z drugiej zaś postrzegały niedawne rozszerzenie jako przyczynę wszelkiego zła w Europie początku XXI w.⁴⁷

Po części egzemplifikacją, a po części rozwinięciem tego drugiego sposobu postrzegania rozszerzenia UE była kampania przed referendum w sprawie traktatu konstytucyjnego, przeprowadzona we Francji w 2005 r. Ponieważ trwały wówczas negocjacje dotyczące liberalizacji zasad świadczenia usług w UE (tzw. dyrektywa Bolkesteina⁴⁸), niechętnie zmianie unijnego prawa związku zawodowe oraz francuscy eurosceptycy rozpoczęli kampanię negatywną, której głównym bohaterem stał się polski hydraulik. W istocie był on jedynie obrazową formą skonkretyzowania problemu możliwości świadczenia usług przez pracowników z nowych państw członkowskich we Francji przy zachowaniu świadczeń socjalnych z krajów pochodzenia⁴⁹. Oprócz problemu przewagi konkurencyjnej niżej opłacanych usługodawców z państw EŚW we francuskiej debacie publicznej bardzo często pojawiała się delokalizacja rodzimych przedsiębiorstw do krajów o niższych kosztach pracy.

Nagłośnione w trakcie kampanii referendalnej problemy odnosiły się do często poruszanego przez francuskich polityków zagadnienia dumpingu socjalnego. To niejasne i z wielu powodów kontrowersyjne zagadnienie⁵⁰ należy uznać za jedną z głównych przyczyn negatywnego oceniania skutków rozszerzenia UE we Francji oraz propagowania przez nią koncepcji zróżnicowanej

47 Ch. Lequesne, *La France...*, s. 73–74.

48 Potoczna nazwa aktu prawnego firmowana była nazwiskiem niderlandzkiego komisarza ds. rynku wewnętrznego.

49 Ch. Lequesne, *La France...*, s. 80–87.

50 Należy podkreślić, że nie istnieje jedna powszechnie akceptowalna definicja terminu *dumping socjalny*. Niekiedy pojęcie to bywa w całości kwestionowane. Część definicji nadaje mu zdecydowanie pejoratywne znaczenie i wiąże je z negatywnymi skutkami społecznymi; w takim ujęciu zjawisko to wymaga więc zwalczania. Istnieje jednak inny pogląd, wedle którego walka z dumpingiem socjalnym jest zakamuflowaną formą protekcjonizmu i próbą przeciwdziałania normalnej konkurencji. Problem dumpingu socjalnego jest wzmagany i dynamizowany przez takie zjawiska jak globalizacja czy integracja europejska, które przyczyniają się do rozwoju światowego i europejskiego rynku pracy, zwiększają współzawodnictwo i decydują o kluczowym znaczeniu przewag konkurencyjnych całych państw czy przedsiębiorstw rywalizujących na światowych rynkach. Trzeba też podkreślić, że opinie na temat pojęcia dumpingu socjalnego są silnie skorelowane ze stosunkiem wobec zasad wolnorynkowych w gospodarce. Im przywiązanie do wolnorynkowych reguł jest silniejsze, tym bardziej problem dumpingu socjalnego jest pomijany. W tym kontekście warto podkreślić nikłą tradycję liberalną we Francji, co w dużym stopniu tłumaczy nośność zagadnienia dumpingu socjalnego w tamtejszej debacie publicznej. Szerzej na temat tego zjawiska zob. W. Anioł, *Problem dumpingu socjalnego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2007, nr 2, s. 55–79.

integracji. Różne pomysły odnośnie do jej realizacji mają na ogół trzy cechy wspólne: (1) założenie oparcia zróżnicowanej integracji na modelu zmiennej geometrii, czego konsekwencją jest (2) postulat wyodrębnienia centrum składającego się z ograniczonej liczby państw członkowskich UE (najczęściej wszystkich, a niekiedy tylko wybranych państw strefy euro), a także (3) dążenie do przeciwdziałania dumpingowi socjalnemu za pomocą określonych rozwiązań instytucjonalnych i uregulowań prawnych wcielających w życie koncepcję zróżnicowanej integracji.

Kryzys strefy euro jako czynnik motywujący Francję do podtrzymywania debaty nad zróżnicowaną integracją europejską

Jak twierdził wybitny francuski historyk Fernand Braudel, „[w] każdym przypadku centralizacja, decentralizacja, recentralizacja wydają się zwykle związane z długimi kryzysami całej gospodarki. Zatem trudne badanie tych zbiorczych mechanizmów napędzających historię powszechną trzeba niewątpliwie zaczynać od takich kryzysów”⁵¹. Snując wywód na temat kapitalizmu, przywoływał on dwa terminy: *gospodarka światowa (économie mondiale)* i *świat gospodarczy (économie-monde)*. Pierwszy utożsamiał z gospodarką świata traktowaną całościowo, drugi natomiast – z gospodarką części świata w takiej mierze, w jakiej tworzy ona pewną gospodarczą całość. Świat gospodarczy zdaniem Braudela zawsze akceptuje pewien biegun reprezentowany przez dominujące miasto i dzieli się na kolejne strefy. Sercem tego świata jest zaś region wokół centrum⁵².

Choć spostrzeżenia przedstawiciela słynnej szkoły „Annales” dotyczyły dynamiki kapitalizmu w bardzo szerokim kontekście czasów nowożytnych, to z kilku względów warto je przywołać w niniejszym artykule. Po pierwsze, sama myśl Braudela oraz jego spojrzenie na historię i ekonomię ciągle wywierają silny wpływ na postrzeganie świata przez wielu Francuzów. Po drugie, dzisiejszą UE można utożsamiać z *économie-monde*. Po trzecie wreszcie, wybuch światowego kryzysu gospodarczego, a w konsekwencji kryzysu strefy euro, stanowi bardzo ważny element napędzający współczesny kierunek (dez)integracji europejskiej, wywołał bowiem problem nowego określenia, co w XXI w. będzie stanowić centrum – zarówno na poziomie Europy, jak i całego świata. Francuską wizję zróżnicowanej integracji europejskiej należy więc postrzegać właśnie w takim, szerokim kontekście.

51 F. Braudel, *Dynamika...*, s. 113.

52 Tamże, s. 103–105.

W UE można znaleźć wiele przykładów rozwiązań wpisujących się w koncepcję zróżnicowanej integracji, ale najambitniejsze pomysły nie zostały jak dotąd wcielone w życie, choć pełniły istotną rolę w trwającej debacie na temat reformy instytucjonalnej UE. Wydaje się, że samo formułowanie nowych koncepcji zróżnicowanej integracji miało wywierać stałą presję – najpierw na państwa kandydujące, a później już nowe kraje członkowskie – w celu uzyskania większej gotowości popierania postulatów Paryża (w szczególności reformy instytucjonalnej UE), który jest w czołówce unijnych stolic prezentujących nowe projekty zróżnicowanej integracji.

Na żywotność idei zróżnicowanej integracji – szczególnie we Francji – bardzo istotnie wpłynął wybuch kryzysu gospodarczego pod koniec ubiegłej dekady. Za jego symboliczny początek można uznać bankructwo jednego z największych amerykańskich banków inwestycyjnych, Lehman Brothers, do którego doszło we wrześniu 2008 r., a więc w trakcie francuskiej prezydencji w UE. Co istotne, kryzys zapoczątkowany w Stanach Zjednoczonych bardzo szybko dotknął Europę, obnażając fundamentalne napięcia wewnątrz strefy euro, wadliwość konstrukcji UGW oraz nagminne łamanie zasad przez wszystkich uczestników tego przedsięwzięcia⁵³. Światowy kryzys gospodarczy uwidocznił skalę problemów w strefie euro w momencie, gdy jej prawdziwą kondycję i wytrzymałość sprawdziły rynki finansowe. Od chwili wybuchu kryzysu strefy euro i próby realizacji strategii antykryzysowej w UE wyraźnym liderem w podtrzymywaniu dyskusji na temat zróżnicowanej integracji stała się Francja. Znacznie lepiej przygotowane do walki ze skutkami kryzysu Niemcy zainteresowane były natomiast utrzymaniem inkluzyjności wielu nowych rozwiązań instytucjonalnych wprowadzanych na poziomie unijnym w następstwie jego wybuchu. Co więcej, francuskie koncepcje zróżnicowanej integracji wzbudzały w Berlinie liczne obawy, zwłaszcza zgłaszane przez Paryż postulaty utworzenia budżetu strefy euro i emisji euroobligacji, co mogłoby umożliwić transfery finansowe z Niemiec do śródziemnomorskich krajów strefy euro, w tym Francji. Można więc wysnuć wniosek, że jednym z czynników wpływających na żywotność modelu zróżnicowanej integracji we Francji jest problem poziomu konkurencyjności tamtejszej gospodarki, szczególnie w relacji do będących unijnym liderem Niemiec.

53 Zob.: P.J. Borkowski, *Międzyrządowość w procesie integracji europejskiej*, Oficyna Wydawnicza „ASPRA”, Warszawa 2013, s. 354–357; A. Nowak-Far, *Kryzys ekonomiczno-finansowy w Unii Europejskiej. Koncepcja i podsumowanie dyskusji*, [w:] *Polityki europejskie...*, s. 117–123.

Tabela 2. Miejsce gospodarek Francji i Niemiec w światowym rankingu *Global Competitiveness Report*

Rok	Miejsce	
	Niemcy	Francja
2008–2009	7	16
2009–2010	7	16
2010–2011	5	15
2011–2012	6	18
2012–2013	6	21
2013–2014	4	23
2014–2015	5	23
2015–2016	4	22
2016–2017	5	21
2017–2018	5	22
2018–2019	3	17

Źródło: coroczny raport opracowywany przez Światowe Forum Ekonomiczne. Zob. „World Economic Forum” [online, dostęp: 16 V 2019], dostępny w internecie: <<https://www.weforum.org>>

Rosnącą przewagę ekonomiczną Niemiec nad Francją potwierdzają liczne wskaźniki. Na początku drugiej dekady XXI w. przemysł stanowił 25 proc. niemieckiego PKB, a w przypadku Francji było to zaledwie 14 proc. W ciągu pierwszych dziesięciu lat tego stulecia różnica w nakładach na badania i rozwój wzrosła między oboma państwami dwukrotnie – z 0,3 do 0,6 proc. PKB. Niemiecka gospodarka czerpie również ogromne korzyści z handlu w ramach dotychczasowego modelu globalizacji⁵⁴. W 2018 r. eksport Niemiec stanowił 47 proc. ich PKB, podczas gdy we Francji było to zaledwie 31,3 proc.⁵⁵ Najbardziej wymowna różnica – wręcz przepaść między tymi krajami widoczna jest w bilansie handlowym. O ile Francja odnotowała w 2015 r. deficyt handlowy na poziomie 45,7 mld euro⁵⁶, a w 2016 r. już 48,1 mld euro⁵⁷, o tyle

54 J.-P. Gougeon, *France-Allemagne: une union menacée?*, Armand Colin, Paris 2012, s. 133–134.

55 *Exports of goods and services (% of GDP)*, „The World Bank” [online, dostęp: 11 VII 2019], dostępny w internecie: <<https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>>.

56 G. de Calignon, *Le déficit commercial de la France se réduit mais demeure préoccupant*, „Les Échos” [online], 5 II 2016 [dostęp: 11 VII 2019, dostępny w internecie: <<https://www.lesechos.fr/2016/02/le-deficit-commercial-de-la-france-se-reduit-mais-demeure-preoccupant-202568>>].

57 *Le déficit commercial s'est creusé en 2016*, „Le Figaro” [online], 7 II 2017 [dostęp: 16 V 2019], dostępny w internecie: <<http://www.lefigaro.fr/conjoncture/2017/02/07/20002-20170207ARTFIG00077-le-deficit-commercial-s-est-creuse-en-2016.php>>.

Niemcy w tym samym okresie osiągały rekordowe nadwyżki – odpowiednio 244,3 i 252,9 mld euro⁵⁸. W 2015 r. francuskie wydatki publiczne stanowiły 57 proc. PKB, niemieckie zaś – 44 proc., a jeszcze w latach 1996–2002 różnica między nimi wynosiła ok. 5 proc. PKB⁵⁹. Jednocześnie w latach 2007–2016 Francja pozostawała państwem o najwyższym poziomie wydatków publicznych spośród członków Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD)⁶⁰.

Pobrzmiwające we Francji nawoływania do utworzenia UE zmiennej geometrii tradycyjnie wzbudzały niepokój w krajach EŚW, wrażliwych na punkcie równego traktowania ich ze starymi członkami Unii. Najważniejsza obawa dotyczyła jednak – jak się wydaje – tego, że realizacja którejkolwiek z koncepcji zróżnicowanej integracji mogłaby ostatecznie zaprzepaścić ich wieloletnie starania o akcesję do UE i podmiotowe traktowanie, dając im członkostwo drugiej kategorii.

Pomysły tego rodzaju mniej lub bardziej otwarcie formułowali wszyscy prezydenci Francji po wybuchu kryzysu w strefie euro. W drugiej połowie 2008 r., gdy Francja sprawowała przewodnictwo w Radzie UE, Nicolas Sarkozy mówił co prawda, że „niestety, być może pewnego dnia będziemy zmuszeni wyposażyć się w Europę wielu prędkości, ale rozwiązanie to może być brane pod uwagę jedynie jako ostatnie z dostępnych. Europa drogo zapłaciła za podział haniebnym murem i dyktaturę narzuconą 80 milionom Europejczyków”⁶¹. Bliżej końca kadencji coraz bardziej dawał się jednak poznać jako promotor zróżnicowanej integracji w oparciu o utworzenie rządu gospodarczego państw strefy euro. Próbuąc rozwiać obawy, przekonywał w 2012 r., że w UE będą istniały trzy poziomy spotkań: dla 27 państw w sprawach wspólnego rynku, dla 25 lub 26 w kwestiach paktu fiskalnego oraz dla 17, gdyby chodziło o sprawę waluty euro. Sarkozy precyzował też,

58 *Niemcy: Rekordowa nadwyżka w handlu zagranicznym – niemal 253 mld euro*, „Rzeczpospolita” [online], 9 II 2017 [dostęp: 17 V 2019], dostępny w internecie: <<http://www.rp.pl/Dane-gospodarcze/170208928-Niemcy-Rekordowa-nadwyzka-w-handlu-zagranicznym---niemal-253-mld-euro.html>>.

59 Zob. M. Aouriri, H. Tournoux, *Rue de la Banque no. 46. The difference in public spending in France and Germany*, „Rue de la Banque” 2017, No. 46, dostępny także w internecie [dostęp: 17 V 2019]: <<https://publications.banque-france.fr/en/difference-public-spending-france-and-germany>>.

60 Średnia wydatków publicznych w państwach OECD pozostawała na poziomie 40,9 proc. *Government at glance. Country fact sheet. France*, dostępny w internecie [dostęp: 5 X 2019]: <<https://www.oecd.org/gov/gov-at-a-glance-2017-france.pdf>>.

61 *Discours du Président de la République, M. Nicolas Sarkozy, devant le Parlement Européen*, Strasbourg, 10 VII 2008, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

że wcale nie będzie to oznaczało istnienia wielu prędkości i pozostawienia niektórych państw z boku. Jego zdaniem byłyby to raczej dowód, że istnieją różne poziomy integracji i każdy ma prawo uczestniczenia w nich na zasadzie wolnego wyboru⁶².

Również następcą Sarkozy'ego – François Hollande – niejednokrotnie nawiązywał do idei zróżnicowanej integracji jako pożądanego kierunku rozwoju UE. Twierdził na przykład, że współpraca w Europie powinna przyjąć formę różnych kręgów (*cercles différents*), przy czym nie ma znaczenia, czy wiodący krąg nazwalibyśmy awangardą (*avant-garde*), państwami prekursorскими (*États précurseurs*) czy twardym rdzeniem (*noyau dur*), liczy się bowiem bardziej sama idea. Hollande jednoznacznie wiązał ją ze ściślejszą integracją w ramach strefy euro i propagował organizowanie comiesięcznych spotkań szefów zrzeszonych państw lub ich rządów. Zaznaczał, że jest otwarty na udział w dyskusji wszystkich państw, które chciałyby dołączyć do strefy euro w przyszłości, ale jednocześnie nie widział powodu, by w jej kształtowaniu uwzględniać punkt widzenia tych, które nie są zainteresowane przyjęciem wspólnej waluty. Francuski prezydent uważał, że duża UE, złożona z około trzydziestu członków, nie może powstrzymać ściślejszej współpracy, którą chciałyby podjąć niektóre państwa członkowskie⁶³. Pogłębianie się między członkami UE różnic co do sposobu rozwiązania kryzysu migracyjnego, rozbieżności między rządem polskim i francuskim wokół kontraktu na zakup dla polskiej armii śmigłowców wielozadaniowych Caracal oraz różna ocena zmian prawnych wprowadzanych na Węgrzech i w Polsce powodowały, że prezydent Hollande coraz chętniej mówił o idei zróżnicowanej integracji. Opowiadał się za możliwością pogłębienia integracji UGW, unii bankowej, polityki fiskalnej oraz polityki socjalnej⁶⁴. Propozycje te wpisywały się w zauważalną po 2008 r. tendencję wzmocnienia pozycji RE względem innych unijnych instytucji. Francja zaś próbowała wykorzystać to do realizacji swoich celów politycznych – zapewnienia prymatu w architekturze instytucjonalnej strefy euro organom międzyrządowym.

62 *Conseil Européen. Conférence de presse du Président de la République, Nicolas Sarkozy, Bruxelles, 30 I 2012*, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

63 *Union européenne – Entretien du président de la République, M. François Hollande, avec le quotidien „Le Monde”, Paris, 18 X 2012*, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

64 *25e Sommet franco-espagnol – Relations bilatérales – Union européenne – Conférence de presse commune de M. François Hollande et de M. Mariano Rajoy, président du gouvernement espagnol – Propos de M. Hollande – extraits*, Malaga, 20 II 2017, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

Potencjalne scenariusze rozwoju UE zawarte zostały w *Białej księdze w sprawie przyszłości Europy*, opublikowanej przez KE przy okazji obchodów sześćdziesięciolecia podpisania traktatów rzymskich⁶⁵. Sformułowano je pod następującymi hasłami: 1. kontynuacja; 2. nic poza jednolitym rynkiem; 3. ci, którzy chcą więcej, robią więcej; 4. robić mniej, ale efektywniej; 5. robić wspólnie znacznie więcej. Francuski punkt widzenia przedstawia scenariusz trzeci.

Po wyborach prezydenckich i parlamentarnych w 2017 r. prezydent Emmanuel Macron podtrzymuje przywiązanie Francji do idei zróżnicowanej integracji europejskiej. W przemówieniu wygłoszonym 26 września 2017 r. na Sorbonie przedstawił swoją wizję Europy i stwierdził, że żadne państwo nie może powstrzymać tych, które chciałyby podążać dalej i szybciej⁶⁶. Wymagająca reformy UE ma jego zdaniem przyszłość jedynie jako projekt znacznie szerszej integracji niż na poziomie wspólnego rynku. Z tego względu w opinii prezydenta Macrona niezbędne jest wzmocnienie takich wymiarów integracji europejskiej jak UGW czy Europa obrony⁶⁷. Aby osiągnąć zakładane cele, próbuje on przekonać do swojej wizji UE Niemcy. We wspólnej deklaracji, przyjętej 19 czerwca 2018 r.⁶⁸ podczas wspólnego posiedzenia rządów Francji i Niemiec w Mesebergu, przywódcy obu krajów wyrazili poparcie dla co najmniej kilku istotnych przedsięwzięć wpisujących się w realizację koncepcji zróżnicowanej integracji. Dotyczy to m.in. stworzenia od 2021 r. budżetu strefy euro czy rozwoju Europejskiej Inicjatywy Interwencyjnej⁶⁹, która miałaby być możliwie ściśle połączona z zainicjowaną

65 *Biała księga w sprawie przyszłości Europy. Refleksje i scenariusze dotyczące przyszłości UE-27 do 2025 r.*, COM (2017) 2025, Brussels 2017, dostępna w internecie [dostęp: 17 V 2019]: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/biala_ksiega_w_sprawie_przyszlosci_europy_pl.pdf>.

66 *Initiative pour l'Europe – Discours de M. Emmanuel Macron, président de la République, pour une Europe souveraine, unie, démocratique*, Paris, 26 IX 2017, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

67 S. Parzymies, *Wizja polityki zagranicznej Francji prezydenta Macrona*, „Sprawy Międzynarodowe” 2017, nr 3, s. 17–18.

68 *Meseberg Declaration. Renewing Europe's promises of security and prosperity*, „France Diplomatie” [online], 19 VI 2018 [dostęp: 17 V 2019], dostępna w internecie: <<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/germany/events/article/europe-franco-german-declaration-19-06-18>>.

69 Jest to zainicjowany przez Francję w czerwcu 2018 r. mechanizm współpracy wojskowej mający na celu podniesienie zdolności szybkiego reagowania na kryzysy wokół zewnętrznych granic UE. Oprócz Francji do inicjatywy przyłączyło się dotychczas osiem państw: Belgia, Dania, Estonia, Hiszpania, Niderlandy, Niemcy, Portugalia i Wielka Brytania. Biorą więc w niej udział dwa państwa spoza PESCO lub korzystające z traktatowej klauzuli *opt-out* w dziedzinie polityki obronnej.

pod koniec 2017 r. stałą współpracą strukturalną w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony (PESCO)⁷⁰. Przełomowy charakter obydwu inicjatyw tonowany jest jednak konsekwentnie stanowiskiem Niemiec. Powiązanie Europejskiej Inicjatywy Interwencyjnej ze stałą współpracą strukturalną było bowiem warunkiem ich poparcia dla francuskiego pomysłu. Zasady finansowania budżetu strefy euro zgodnie z deklaracją meseberską mają być ustalone w ramach toczących się negocjacji Wieloletnich Ram Finansowych (WRF) na lata 2021–2027 i uwzględniać wkłady krajowe, dochody z podatków oraz źródła europejskie. Choć francusko-niemiecka deklaracja w sprawie utworzenia budżetu strefy euro ma ważny wydźwięk polityczny, to za pomysłem tym kryje się wciąż bardzo wiele niewiadomych. Z punktu widzenia Paryża istotnym problemem jest silny opór niektórych państw członkowskich strefy euro, ale już sam fakt uznania przez Niemcy możliwości powstania jej budżetu należy ocenić jako skuteczne wykorzystanie przez Francję słabnącej pozycji kanclerz Angeli Merkel po wyborach do Bundestagu we wrześniu 2017 r. Prezydent Macron kontynuuje w tych warunkach własną inicjatywę reformy UE, co potwierdza m.in. inflacja francuskich pomysłów w dziedzinie bezpieczeństwa i obrony. Traktatowa formuła wzmocnionej współpracy strukturalnej bardzo szybko uzupełniona została przez Francję o pomysł zainicjowania Europejskiej Inicjatywy Interwencyjnej. Choć w przeciwieństwie do PESCO jest to przedsięwzięcie pozatraktatowe, to należy je oceniać również w kontekście podejmowanych przez Paryż prób wcielania w życie modelu zróżnicowanej integracji i niepowodzeń w forsowaniu francuskich wizji w traktatowych ramach UE⁷¹.

Swoje przywiązanie do idei zróżnicowanej integracji prezydent Macron wyraził również w przemówieniu wygłoszonym 18 listopada 2018 r.

70 Zgodnie z postanowieniami traktatu lizbońskiego współpracę tę podjęły wszystkie państwa członkowskie UE z wyjątkiem Danii, Malty i Wielkiej Brytanii. Stałe ramy współpracy mają pozwolić uczestnikom na wspólne rozwijanie zdolności obronnych, inwestowanie w te same projekty oraz zwiększanie wkładu i gotowości operacyjnej swoich sił zbrojnych. Zob. *PESCO: rusza współpraca obronna 25 państw*, „Rada Europejska. Rada Unii Europejskiej” [online], 11 XII 2017 [dostęp: 17 V 2019], dostępny w internecie: <<http://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2017/12/11/defence-cooperation-pesco-25-member-states-participating/>>.

71 Nie można bowiem *a priori* wykluczać, że pewne inicjatywy w istotnych dziedzinach, będąc poza dorobkiem prawnym UE, pewnego dnia zostaną jednak do niego włączone. Dobrym przykładem takiego rozwoju sytuacji jest chociażby przypadek *acquis Schengen*, które powstało poza wspólnotowymi ramami prawnymi w latach osiemdziesiątych XX w., a następnie zostało włączone do unijnego dorobku prawnego na mocy traktatu amsterdamskiego.

w Bundestagu w ramach obchodów stulecia zakończenia pierwszej wojny światowej. Występując przed niemieckimi parlamentarzystami, podkreślił potrzebę rozwijania suwerenności Europy, aby mogła ona odgrywać należną jej rolę, a nie być tylko zabawką w rękach mocarstw. Zaznaczył przy tym, że droga ku silniejszej Europie wiedzie poprzez akceptację „różnych rytmów i kręgów”, które jednak powinny pozostawać otwarte dla zainteresowanych państw. Najbardziej wymownym przesłaniem była deklaracja wieńcząca przemówienie. Prezydent Francji nawiązał wówczas do słów francuskiego poety Charles’a Péguy’ego wypowiedzianych do niemieckiego poety Ernsta Stadlera: „*Cher ami, je ne vous comprends pas mais je vous aime*” (‘Drogi przyjacielu, nie rozumiem cię, ale cię kocham’). Zapewnił Niemców, że nawet jeśli nie rozumieją słów docierających z Francji, to zawsze powinni wiedzieć, że Francja ich kocha⁷². Niezależnie od szerokich możliwości interpretacyjnych, jakie daje ta odważna deklaracja, warto dostrzec jej fundamentalne znaczenie dla omawianego tu tematu. W obecnych realiach możliwość wcielenia w życie francuskich inicjatyw w zakresie zróżnicowanej integracji europejskiej od niczego nie zależy bowiem tak bardzo, jak od pozytywnej odpowiedzi Niemiec. W tym sensie słuszne wydają się słowa jednego z niemieckich komentatorów, który stwierdził, że Francja zaoferowała Niemcom małżeństwo, ale „deklaracja miłości to zawsze jest wyznanie, które okazuje słabość”⁷³. W tym przypadku nie ulega zaś wątpliwości, że słabszą stroną jest Francja.

27 czerwca 2018 r. podczas wizyty w Lizbonie, a więc krótko po przyjęciu deklaracji meseberskiej, prezydent Macron rozwinął koncepcję zróżnicowanej integracji, odwołując się do wizji trzech kręgów. Pierwszy powinien się według niego opierać na wspólnych wartościach, zasadach demokratycznych i wolności gospodarczej, stanowiąc w ten sposób coś pomiędzy dzisiejszą UE a Radą Europy, tzn. być znacznie mniej zintegrowany, ale bardzo wymagający w kwestiach wartości. Drugi krąg łączyłyby silny wspólny rynek, a także prawdziwa swoboda przemieszczania się i takie sfery jak obronność, handel czy cyfryzacja, stanowiąc coś pomiędzy dzisiejszą UE a strefą euro. Trzeci, największy krąg określony został przez prezydenta Francji mianem

72 *Cérémonie commémorative au Bundestag – Discours de M. Emmanuel Macron, président de la République devant le Bundestag*, Berlin, 18 XI 2018, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

73 *Spotkanie Macrona z Merkel. „Der Spiegel”: Francuski prezydent zaoferował Niemcom małżeństwo*, „Dziennik” [online], 19 XI 2018 [dostęp: 17 V 2018], dostępny w internecie: <<https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/585503,emmanuel-macron-angela-merkel-europejska-armia.html>>.

serca reaktora (*le cœur du réacteur*). Jego istotą miałyby być znacznie bardziej zintegrowany rynek pracy i konwergencja socjalna⁷⁴.

Poza przedstawicielami francuskich władz różnego rodzaju modele zróżnicowanej integracji forsują też środowiska z pogranicza świata polityki i think tanków, czego przykładem jest koncepcja stworzenia demokratycznej wspólnoty politycznej na bazie strefy euro sformułowana przez Grupę Eiffela⁷⁵. W swoim manifestie politycznym opublikowanym w 2014 r.⁷⁶ nawoływała ona do utworzenia wspólnoty euro. Określenie *wspólnota euro* miało podkreślać polityczny charakter przedsięwzięcia znacznie mocniej niż *strefa euro*. Zdaniem autorów przywołanego dokumentu zauważalne pęknięcie między północą a południem UE predestynuje Francję do odegrania szczególnej roli, ponieważ należy do obu tych obszarów i tak jak Niemcy chciała utworzenia strefy euro. By jednak do tego doszło, muszą zostać spełnione trzy warunki. Pierwszym jest porzucenie iluzji i wątpliwości, które sprawiły, że Francja brutalnie wstrzymywała proces integracji europejskiej⁷⁷ i nie podjęła na poważnie kwestii utworzenia twardego rdzenia UE, gdy tego rodzaju pomysły pojawiały się w Niemczech. Drugi to podjęcie uczciwej dyskusji nt. miejsca Francji w otwartym, konkurencyjnym i silnie zintegrowanym świecie. Mimo niewątpliwych atutów Paryża (tj. stałego członkostwa w RB ONZ oraz niezależnego arsenału jądrowego) jego środki się kurczą, co nie pozwala na realizację idei *Europe-puissance* rozumianej przede wszystkim jako dźwignia dla francuskiej potęgi. Trzecim warunkiem jest wreszcie sprawienie, by Francja znów stała się siłą niosącą pozytywne propozycje. Decydując się na powstanie euro, *de facto* zaakceptowała ideę suwerenności dzielonej,

74 J.-B. Chastand, *A Lisbonne, Emmanuel Macron expose sa vision d'une Europe à trois vitesses*, „Le Monde”, 28 VI 2018.

75 W skład grupy wchodzi francuscy politycy oraz osoby zaangażowane w analizowanie problematyki unijnej. Zob. *The Eiffel Group*, „Bruegel” [online, dostęp: 5 X 2019], dostępny w internecie: <<https://bruegel.org/author/the-eiffel-group/>>. Warto podkreślić, że członkinią tej grupy jest znana z dość federalistycznych poglądów Sylvie Goulard – była posłanka do PE, która popierała Emmanuela Macrona w wyborach prezydenckich w 2017 r. Z powodu zarzutów o zatrudnianie fikcyjnych pracowników za unijne pieniądze pełniła ona funkcję ministra sił zbrojnych zaledwie przez miesiąc po jego zwycięstwie. W październiku 2019 r. komisje PE odrzuciły kandydaturę Goulard na komisarza ds. rynku wewnętrznego, przemysłu i przedsiębiorczości, a jednym z głównych powodów tej decyzji były dochodzenia prowadzone przez francuskie organy oraz Europejski Urząd Zwalczania Nadużyć Finansowych (OLAF).

76 *Pour une Communauté politique de l'euro*, Groupe Eiffel Europe, 14 II 2014, dostępny w internecie [dostęp: 5 X 2019]: <<https://bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/FINAGroupeEiffelFR13022014.pdf>>.

77 W 1954 r. odrzuciła projekt Europejskiej Wspólnoty Obronnej, a w 2005 – traktat konstytucyjny dla Europy.

co oznacza, że nie powinna *a priori* odrzucać jakiegś formy federalizmu. Autorzy manifestu z 2014 r. postulowali wyposażenie wspólnoty euro we własną egzekutywę, odrębną od organów narodowych i ograniczoną w ten sposób, że nie każde państwo członkowskie musiałyby być w niej reprezentowane. Rząd wspólnoty powinien być ich zdaniem wybierany razem z nowym zgromadzeniem, w głosowaniu odbywającym się tego samego dnia we wszystkich państwach członkowskich. Zgromadzenie wspólnoty euro miałyby kontrolować egzekutywę, a dla podkreślenia swej otwartości mogłyby się składać również z członków PE. Wspólnota euro miałaby dysponować osobnym budżetem, autonomicznym w stosunku do budżetu UE i służącym rozwiązaniu problemów związanych z istnieniem wspólnej waluty. Zdaniem Grupy Eiffela można by go wykorzystać do stworzenia w ramach wspólnoty euro wspólnego zasiłku dla bezrobotnych, wsparcia zatrudnienia, pobudzania wzrostu mobilności pracowników czy rozwoju infrastruktury energetycznej, przemysłowej i usługowej. Utworzeniu odrębnego budżetu wspólnoty powinna towarzyszyć harmonizacja podatkowa. Zasiłowałyby go środki własne, pochodzące np. z podatków od przedsiębiorstw lub podatków środowiskowych (tj. podatku węglowego). Ważnym elementem tej koncepcji była możliwość zaciągania wspólnych pożyczek na wspólne projekty. Wspólnota euro miałaby być otwarta dla pozostałych członków UE, jeśli tylko zaakceptowałyby obowiązujące w niej prawa i obowiązki. Jej powstanie mogłyby się dokonać przez podwójne negocjacje, dotyczące z jednej strony traktatu między państwami chcącymi wspólnoty politycznej euro, a z drugiej – reformy UE. Zdaniem autorów manifestu zapobiegłoby to wykluczaniu państw, które chcą postępu integracji europejskiej, oraz szantażowi tych, które chciałyby ten postęp uniemożliwić.

Wybór Emmanuela Macrona na prezydenta Francji, liczne kryzysy dotyczące UE oraz zmiana polityki Stanów Zjednoczonych po wyborze Donalda Trumpa stały się podstawą do tworzenia we Francji kolejnych wizji zróżnicowanej integracji poza obozem rządowym. Za interesującą rozbudowaną koncepcję należy uznać częściowo zmodyfikowany i znacznie rozwinięty pomysł przywoływanego już Christiana Saint-Étienne'a. W wydanej w 2018 r. książce otwarcie krytykuje on postępowanie integracji europejskiej na zasadach wprowadzonych przez traktat z Maastricht. Utrzymuje też, że największy wpływ na model integracji europejskiej na przełomie XX i XXI w. miała Wielka Brytania, wspierana przez nowe państwa członkowskie z EŚW. Dlatego właśnie brexit⁷⁸

78 Jeden z najbardziej znanych autorów zajmujących się problematyką zróżnicowanej integracji mówi w kontekście brexitu o wręcz zróżnicowanej dezintegracji: F. Schimmelfennig, *Brexit...*

jawi się mu jako szansa Unii na nowe otwarcie: utworzenie twardego rdzenia oraz reformę funkcjonowania strefy euro, której ucieleśnieniem miałyby być stworzenie rządu gospodarczego, wspólnego budżetu federalnego strefy oraz nadanie ram konkurencji fiskalnej i socjalnej. Postuluje on wprowadzenie takich rozwiązań jak ustanowienie wspólnej bazy fiskalnej dla podatku od przedsiębiorstw, zasilanie częścią pozyskiwanych z niego wpływów budżetu strefy euro, a także utworzenie rządu gospodarczego w oparciu o reguły wzmocnionej współpracy lub na zasadach pozatraktatowych, jeśli jakieś państwa chciałyby zablokować tę inicjatywę. Powołany w ten sposób twór, mogący się składać z Francji, Niemiec i państw Beneluksu, określony został przez Saint-Étienne'a mianem Europejskiej Federacji Ekonomicznej (*Fédération économique européenne*, w skrócie *Fée*⁷⁹). Ten krok ku federalizmowi powinien się według niego dokonywać na zasadach międzyrządowych i poza traktatem rzymskim, co uważa za prawnie możliwe, politycznie konieczne i strategicznie ważne. Saint-Étienne snuje wokół swojego projektu daleko idące pomysły, z których jeden zakłada możliwość wystąpienia państw gotowych utworzyć *Fée* ze strefy euro, po to by stworzyć euro federalne (*euro fédéral*). Aby skutecznie rywalizować z innymi światowymi potęgami, federacja ta powinna skupiać państwa należące niegdyś do imperium karolińskiego (*Fée carolingienne*) i liczyć minimum dziewięć państw: Austrię, Belgię, Francję, Hiszpanię, Luksemburg, Niderlandy, Niemcy, Portugalię i Włochy. Jego stworzenie wymaga jednak zdaniem tego autora wyraźnego przywództwa, do którego historycznie predysponowana jest przede wszystkim Francja⁸⁰.

Podsumowanie

Koncepcja zróżnicowanej integracji ma w polityce europejskiej Francji bardzo długą i ciągle żywą tradycję. Wynika to z bardzo wielu przesłanek, których można się doszukiwać w:

a) dążeniu do poprawy konkurencyjności francuskiej gospodarki poprzez zastosowanie na szczeblu europejskim pewnych instrumentów ułatwiających Francji wychodzenie z kryzysu wewnętrznego (np. harmonizacji podatkowej, euroobligacji, budżetu strefy euro);

b) próbie odzyskania sterowności nad procesem integracji europejskiej zgodnie z założeniami polityki europejskiej Francji, m.in. prymatem

79 Należy to uznać za grę słów, gdyż skrót ten oznacza po francusku wróżkę lub czarodziejkę.

80 Ch. Saint-Étienne, *Osons l'Europe des nations*, Éditions de l'Observatoire, Paris 2018.

międzyrządowości w procesie podejmowania decyzji oraz głosowaniem większościowym w małej Europie, w której siła głosu Paryża uległaby wzmocnieniu;

c) tęsknocie za małą Europą, która w większym stopniu poddawałaby się francuskim wzorcom i koncepcjom integracji europejskiej;

d) przekierowaniu priorytetów UE z wyrównywania różnic między peryferiami a centrum (rozumianym alternatywnie jako Europa karolińska, strefa euro lub grupa członków założycieli) na wzmacnianie zdolności centrum Wspólnoty do rywalizowania z innymi światowymi mocarstwami;

e) chęci przełamania amerykańsko-chińskiego duopolu na arenie międzynarodowej poprzez wzmocnienie znaczenia Europy w świecie (w czym można widzieć – *toutes proportions gardées* – zredefiniowaną formę gaullistowskiej polityki trzeciej drogi z czasów zimnej wojny, polegającej na zachowaniu niezależności i dystansu wobec USA i ZSRR);

f) chęci stworzenia wyraźnego centrum, nadającego kierunek rozwoju całej szeroko rozumianej UE oraz jej polityce gospodarczej, zagranicznej i bezpieczeństwa;

g) próbie wcielenia w życie koncepcji *Europe-puissance*, która jest tożsama z przekonaniem, że projekt integracji europejskiej nie może pozostawać przedsięwzięciem głównie gospodarczym, ale powinien być przede wszystkim polityczny, a w sferze polityki obrony i bezpieczeństwa autonomiczny od sił zewnętrznych (w tym USA);

h) chęci dyscyplinowania niektórych państw członkowskich (lub ubiegających się o akcesję), aby wywierać na nich większą presję i wymuszać ustępstwa bądź uzyskiwać większą gotowość popierania wysuwanych przez Paryż postulatów dotyczących kształtu reformy instytucjonalnej UE;

i) brexicie, który stanowi moment przełomowy w historii UE i jest nie tylko szansą na zmianę układu sił wewnątrz Wspólnoty, ale także okazją do istotnej zmiany prowadzonego w jej łonie dyskursu.

Niezależnie od motywów promowania przez Francję koncepcji zróżnicowanej integracji należy stwierdzić, że jej stanowisko rodzi istotne konsekwencje dla polityki europejskiej Polski. Nawet jeśli francuska wizja przyszłego rozwoju UE często kontestowana jest przez inne państwa członkowskie, to podtrzymywanie dyskursu na temat zróżnicowanej integracji nie pozostaje bez wpływu na bieżące negocjacje na forum UE. Należy stwierdzić, że zarówno Nicolas Sarkozy i François Hollande, jak też obecny prezydent Francji niejednokrotnie dali się poznać jako dość konsekwentni orędownicy modelu zróżnicowanej integracji. Próba wdrażania tego modelu, a nawet tylko

werbalna zapowiedź działań w tym kierunku stanowi tradycyjny instrument wywierania przez Francję presji na niektóre państwa członkowskie, aby wykazywały większą skłonność do akceptacji przynajmniej części jej pomysłów w niektórych dziedzinach. Nawet jeśli wiele ambitnych propozycji Paryża nie zostanie zrealizowane w takiej formie, w jakiej oczekiwaliby tego francuscy decydenci, to dyskurs na temat zróżnicowanej integracji pełni ważną rolę w promowaniu wizji UE opartej w dużej mierze na międzyrządowym trybie podejmowania decyzji w węższych gremiach i forsowaniu kwestii konwergencji socjalnej w UE. Francja jest zwolennikiem rozwoju integracji europejskiej wokół UGW i konsekwentnie próbuje przesuwać rozwiązania instytucjonalne z modelu Europy wielu prędkości w kierunku zmiennej geometrii, która ma mniej inkluzywny charakter. Niektóre z ambitnych pomysłów Paryża napotykać wiele problemów i opór, nie tylko ze strony państw EŚW. Mimo to Francji udało się w ostatnim czasie osiągnąć istotny postęp w kwestii utworzenia budżetu strefy euro, co potwierdzają uzgodnienia zawarte przez przywódców państw i szefów rządów krajów strefy euro oraz Eurogrupę w grudniu 2018 i czerwcu 2019 r.⁸¹ Choć kompromis zakładający stworzenie instrumentu budżetowego na rzecz konwergencji i konkurencyjności strefy euro (*Budgetary Instrument for Convergence and Competitiveness – BICC*) nie spełnia wielu istotnych postulatów Francji dotyczących źródeł jego finansowania oraz wielkości, to najistotniejsze wydaje się samo jego utworzenie. Najważniejszym pytaniem na przyszłość pozostaje zaś to, czy w dłuższej perspektywie BICC pozostanie skromny, jak chcą jego przeciwnicy, czy też znacząco urośnie do skali godnej prawdziwego budżetu strefy euro, czego oczekuje Paryż⁸². Tego drugiego celu zapewne nie uda się Francji osiągnąć w ramach toczącego się negocjowania WRF na lata 2021–2027, a to ze względu na opór państw członkowskich reprezentujących północną część UE. Niemniej jednak już samo zakorzenienie budżetu strefy euro w architekturze finansowej Unii stanowi istotny krok w realizacji od dawna przyświecającego Francji postulatu stworzenia silnego budżetu strefy euro. Paryżowi chodzi też o to, aby w WRF położyć większy akcent na zdolność skutecznego konkurowania centrum UE z innymi liderami na globalnym ryn-

81 Zob.: *Szczyt strefy euro, 21.6.2019*, „Rada Europejska. Rada Unii Europejskiej” [online], U25 VI 2019 [dostęp: 21 IX 2019], dostępny w internecie: <<https://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/euro-summit/2019/06/21/>>.

82 B. Smith-Meyer, *Rutte declares eurozone budget dead, Macron hails its good health*, „Politico” [online] 22 VI 2019 [dostęp: 21 IX 2019], dostępny w internecie: <<https://www.politico.eu/article/rutte-declares-eurozone-budget-dead-macron-hails-its-good-health/>>.

ku. Podtrzymywany przez Francję dyskurs o zróżnicowanej integracji w ramach toczących się negocjacji na temat WRF wpisuje się więc w szeroki kontekst nowej próby zdefiniowania ścisłego centrum UE, jak bowiem twierdził Braudel, „tak jak centrum zależy od zaopatrzenia przez peryferie, tak też peryferie zależą od potrzeb centrum, które dyktuje peryferiom swoje prawa”⁸³.

Podsumowując, należy stwierdzić, że koncepcja zróżnicowanej integracji jest trwałym elementem polityki europejskiej V Republiki. Ma to szczególne duże znaczenie ze względu na siłę głosu i pozycję Francji w UE, a także trwającą debatę wokół kryzysów, z którymi Unia mierzy się obecnie na kilku płaszczyznach: gospodarczej (strefa euro), społeczno-kulturowej (kryzys migracyjny i przyszłość strefy Schengen) oraz tożsamościowej (kształt UE i wartości, na których powinna być budowana po brexicie). Podtrzymywaniu, a nawet rozwijaniu koncepcji zróżnicowanej integracji europejskiej przez Francję sprzyja dodatkowo korelacja okoliczności zewnętrznych (jak wielowymiarowość kryzysu integracji europejskiej czy polityka zagraniczna Stanów Zjednoczonych pod rządami Donalda Trumpa) i wewnętrznych (spadek konkurencyjności francuskiej gospodarki oraz wysoki poziom zadłużenia i deficytu budżetowego). Zdolność Paryża do forsowania własnej wizji jest jednak dość ograniczona ze względu na sprzeciw innych państw członkowskich oraz stanowisko Niemiec, które pozostają sceptyczne wobec wielu francuskich inicjatyw. Niemniej jednak rola Francji w podtrzymywaniu debaty na temat zróżnicowanej integracji pozostaje centralna i dlatego warto poświęcać uwagę formułowanym przez nią propozycjom. Prawdziwą miarą skuteczności francuskich polityków na tym polu będą m.in. następstwa spodziewanego brexitu oraz to, w jakim stopniu przełoży się on na realizację powstających nad Sekwaną pomysłów integracyjnych.

Przyszłe badania francuskich koncepcji zróżnicowanej integracji europejskiej warto byłoby poświęcić dokonaniom prezydenta Emmanuela Macrona i prowadzonemu przez niego dyskursowi (po zakończeniu kadencji). Ciekawą byłaby też próba weryfikacji, czy francuskim koncepcjom zróżnicowanej integracji przyświecają dążenia do usankcjonowania trwałej segmentacji wewnątrz UE. Interesujących materiałów do analizy może dostarczyć najbliższa przyszłość, gdy politykę unijną zaczną prowadzić nowi przedstawiciele unijnych instytucji wyłonieni w 2019 r. i decydować się będą losy przyszłych relacji UE z Wielką Brytanią oraz kształtu WRF na lata 2021–2027.

83 F. Braudel, *Dynamika...*, s. 119–120.

Bibliografia

- 25e Sommet franco-espagnol – Relations bilatérales – Union européenne – Conférence de presse commune de M. François Hollande et de M. Mariano Rajoy, président du gouvernement espagnol – Propos de M. Hollande – extraits, Malaga, 20 II 2017, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- Anioł W., *Problem dumpingu socjalnego*, „Sprawy Międzynarodowe” 2007, nr 2.
- Aouriri M., Tournoux H., *Rue de la Banque no. 46. The difference in public spending in France and Germany*, „Rue de la Banque” 2017, No. 46, dostępny także w internecie [dostęp: 17 V 2019]: <<https://publications.banque-france.fr/en/difference-public-spending-france-and-germany>>.
- Balladur É., Duhamel A., *Grandeur, déclin et destin de la Ve République. Un dialogue*, Éditions de l'Observatoire, Paris 2017.
- Biała księga w sprawie przyszłości Europy. Refleksje i scenariusze dotyczące przyszłości UE-27 do 2025 r., COM (2017) 2025, Brussels 2017, dostępna w internecie [dostęp: 17 V 2019]: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/biala_ksiega_w_sprawie_przyszlosci_europy_pl.pdf>.
- Borkowski P.J., *Międzysądowość w procesie integracji europejskiej*, Oficyna Wydawnicza „ASPRA”, Warszawa 2013.
- Borkowski P.J., *Unia Europejska – kryzys opowieści, kryzysowa opowieść*, „Sprawy Międzynarodowe” 2018, nr 2.
- Braudel F., *Dynamika kapitalizmu*, przeł. B. Baran, Wydawnictwo „Aletheia”, Warszawa 2013.
- Calignon G. de, *Le déficit commercial de la France se réduit mais demeure préoccupant*, „Les Échos” [online], 5 II 2016 [dostęp: 11 VII 2019, dostępny w internecie: <<https://www.lesechos.fr/2016/02/le-deficit-commercial-de-la-france-se-reduit-mais-demeure-preoccupant-202568>>.
- Cérémonie commémorative au Bundestag – Discours de M. Emmanuel Macron, président de la République devant le Bundestag, Berlin, 18 XI 2018, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- Chastand J.-B., *A Lisbonne, Emmanuel Macron expose sa vision d'une Europe à trois vitesses*, „Le Monde”, 28 VI 2018.
- Chevènement J.-P., *Co zarzucam Niemcom*, [w:] *O przyszłości Europy. Głosy polityków*, red. J. Boratyński, K. Stawicka, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2000.
- Chevènement J.-P., *La France est-elle finie?*, Fayard, Paris 2011.
- Cianciara A.K., *Differentiated integration and the future of Europe. Debate in Poland*, „Yearbook of Polish European Studies” 2014, vol. 17.
- Cianciara A.K., *W poszukiwaniu alternatywnych modeli integracji. Europa jako klub klubów*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4 (51).
- Commissariat Général du Plan, Pelletier J., Tardy G., *L'Europe. Les vingt prochaines années, Préparation du huitième plan, 1981–1985*, La Documentation Française, Paris 1980.
- Confédération européenne. Interview accordée par M. François Mitterrand, Président de la République à Radio France Internationale, Paris, 12 VI 1991, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- Conseil Européen. Conférence de presse du Président de la République, Nicolas Sarkozy, Bruxelles, 30 I 2012, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.

- Le déficit commercial s'est creusé en 2016*, „Le Figaro” [online], 7 II 2017 [dostęp: 16 V 2019], dostępny w internecie: <<http://www.lefigaro.fr/conjoncture/2017/02/07/20002-20170207ARTFIG00077-le-deficit-commercial-s-est-creuse-en-2016.php>>.
- Delors J., *Ponowne zjednoczenie Europy: nasza misja historyczna*, [w:] *O przyszłości Europy. Głosy polityków*, red. J. Boratyński, K. Stawicka, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2000.
- Discours du Président de la République, M. Nicolas Sarkozy, devant le Parlement Européen*, Strasbourg, 10 VII 2008, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- The Eiffel Group*, „Bruegel” [online, dostęp: 5 X 2019], dostępny w internecie: <<https://bruegel.org/author/the-eiffel-group/>>.
- Exports of goods and services (% of GDP)*, „The World Bank” [online, dostęp: 11 VII 2019], dostępny w internecie: <<https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>>.
- Fiszler J.M., *Szansa i zagrożenia dla Unii Europejskiej po Brexicie. Implikacje dla Polski*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, nr 4 (59).
- Giscard d'Estaing V., Schmidt H., *Wysokie pokoje i przedsiönek*, [w:] *O przyszłości Europy. Głosy polityków*, red. J. Boratyński, K. Stawicka, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2000.
- Gougeon J.-P., *France-Allemagne: une union menace?*, Armand Colin, Paris 2012.
- Government at glance. Country fact sheet. France*, dostępny w internecie [dostęp: 5 X 2019]: <<https://www.oecd.org/gov/gov-at-a-glance-2017-france.pdf>>.
- Hall A., *Historia francuskiej prawnicy 1981–2007*, Konsorcjum Akademickie: Wydawnictwo WSE w Krakowie, WSiZ w Rzeszowie i WSZiA w Zamościu, Kraków–Rzeszów–Zamość 2009.
- Helnarska K.J., *Polityka Francji wobec Europy Środkowej po zimnej wojnie*, Dom Wydawniczy „Duet”, Toruń 2008.
- Initiative pour l'Europe – Discours de M. Emmanuel Macron, président de la République, pour une Europe souveraine, unie, démocratique*, Paris, 26 IX 2017, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- Interview du Premier Ministre, M. Édouard Balladur au quotidien „Le Figaro”*, Paris, 30 VIII 1994, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- Kagan R., *Potęga i raj. Ameryka i Europa w nowym porządku świata*, przeł. W. Turopolski, Wydawnictwo „Studio EMKA”, Warszawa 2003.
- Koszel B., *Francja i Niemcy w procesie integracji Polski ze Wspólnotami Europejskimi / Unią Europejską*, Instytut Zachodni, Poznań 2003.
- Lequesne Ch., *La France dans la nouvelle Europe. Assumer le changement d'échelle*, Presses de Sciences Po, Paris 2008.
- Leuffen D., Rittberger B., Schimmelfennig F., *Differentiated integration. Explaining variation in the European Union*, Palgrave Macmillan 2013.
- Meseberg Declaration. Renewing Europe's promises of security and prosperity*, „France Diplomatie” [online], 19 VI 2018 [dostęp: 17 V 2019], dostępna w internecie: <<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/germany/events/article/europe-franco-german-declaration-19-06-18>>.
- Mikołajczyk M., *François Mitterrand i Europa*, Wydawnictwo „Nauka i Innowacje”, Poznań 2014.
- Molendowska M., *W kręgu zmiennej geometrii procesów integracji europejskiej*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4 (51).

- Niemcy: Rekordowa nadwyżka w handlu zagranicznym – niemal 253 mld euro*, „Rzeczpospolita” [online], 9 II 2017 [dostęp: 17 V 2019], dostępny w internecie: <<http://www.rp.pl/Dane-gospodarcze/170208928-Niemcy-Rekordowa-nadwyzka-w-handlu-zagranicznym---niemal-253-mld-euro.html>>.
- Nowak-Far A., *Kryzys ekonomiczno-finansowy w Unii Europejskiej. Koncepcja i podsumowanie dyskusji*, [w:] *Polityki europejskie w dobie kryzysu*, red. T.G. Grosse, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2016.
- O przeszłości Europy. Głosy polityków*, red. J. Boratyński, K. Stawicka, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2000.
- Parzymies S., *Francja wobec rozszerzenia Unii Europejskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1998, z. 2.
- Parzymies S., *Perceptions extérieures de la politique étrangère de la France: le cas de la Pologne*, „Annuaire français de relations internationales” 2000, vol. 1.
- Parzymies S., *Wizja polityki zagranicznej Francji prezydenta Macrona*, „Sprawy Międzynarodowe” 2017, nr 3.
- PESCO: rusza współpraca obronna 25 państw*, „Rada Europejska. Rada Unii Europejskiej” [online], 11 XII 2017 [dostęp: 17 V 2019], dostępny w internecie: <<http://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2017/12/11/defence-cooperation-pesco-25-member-states-participating/>>.
- Polityki europejskie w dobie kryzysu*, red. T.G. Grosse, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2016.
- Pour une Communauté politique de l'euro*, Groupe Eiffel Europe, 14 II 2014, dostępny w internecie [dostęp: 5 X 2019]: <<https://bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/FINAGroupeEiffelFR13022014.pdf>>.
- Racja stanu w dobie transformacji ładu europejskiego. Implikacje dla Polski*, red. J. Stefanowicz, I. Grabowska-Lipińska, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1995.
- Rada Europejska, *Nadzwyczajne posiedzenie Rady Europejskiej (30 czerwca, 1 i 2 lipca 2019 r.) – Konkluzje*, Bruksela, 2 VII 2019, dostępny w internecie [dostęp: 10 VII 2019]: <<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-18-2019-INIT/pl/pdf>>.
- Romaniuk-Całkowska E., *Rola Francji w integracji politycznej Europy Zachodniej*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2004.
- Romaniuk-Całkowska E., *Rząd francuski i federalizacja Unii Europejskiej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2004, nr 4 (20).
- Saint-Étienne Ch., *Osons l'Europe des nations*, Éditions de l'Observatoire, Paris 2018.
- Saint-Étienne Ch., *Potęga albo śmierć. Europa wobec imperium amerykańskiego*, przeł. A. Nica-Zdaniuk, B. Zdaniuk, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 2004.
- Sarre F. de la, Wallace H., *Flexibility and enhanced cooperation in the European Union. Placebo rather than panacea?*, Paris 1997 (Notre Europe Research and Policy Paper, 2), dostępny także w internecie [dostęp: 16 V 2019]: <<https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/etud2-delaserrewallace-en.pdf>>.
- Schimmelfennig F., *Brexit. Differentiated disintegration in the European Union*, „Journal of European Public Policy” 2018, vol. 25, issue 8.
- Schimmelfennig F., *EU enlargement and differentiated integration. Discrimination or equal treatment?*, „Journal of European Public Policy” 2014, vol. 21, issue 5.
- Schimmelfennig F., Winzen Th., *Eastern enlargement and differentiated integration: towards normalization*, „Journal of European Public Policy” 2017, vol. 24, issue 2.

- Schimmelfennig F., Winzen Th., *Explaining differentiation in European Union treaties*, „European Union Politics” 2016, vol. 17, issue 4.
- Serre F. de la, *La France et l'élargissement à l'est de l'Union Européenne*, „Annuaire français de relations interantionales” 2004, vol. 5.
- Smith-Meyer B., *Rutte declares eurozone budget dead, Macron hails its good health*, „Politico” [online] 22 VI 2019 [dostęp: 21 IX 2019], dostępny w internecie: <<https://www.politico.eu/article/rutte-declares-eurozone-budget-dead-macron-hails-its-good-health/>>.
- Spotkanie Macrona z Merkel. „Der Spiegel”: Francuski prezydent zaferował Niemcom małżeństwo*, „Dziennik” [online], 19 XI 2018 [dostęp: 17 V 2018], dostępny w internecie: <<https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/585503,emmanuel-macron-angela-merkel-europejska-armia.html>>.
- Stefanowicz J., *Francja: ambiwalencja wobec nowych wyzwań*, [w:] J. Stefanowicz, I. Grabowska-Lipińska, *Racja stanu w dobie transformacji ładu europejskiego. Implikacje dla Polski*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1995.
- Stubb A., *Negotiating flexibility in the European Union. Amsterdam, Nice and beyond*, Palgrave Macmillan 2002.
- Szczyt strefy euro, 21.6.2019*, „Rada Europejska. Rada Unii Europejskiej” [online], 25 VI 2019 [dostęp: 21 IX 2019], dostępny w internecie: <<https://www.consilium.europa.eu/pl/meetings/euro-summit/2019/06/21/>>.
- Szeptycki A., *Francja czy Europa? Dziedzictwo generała de Gaulle'a w polityce zagranicznej V Republiki*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2005.
- Szeptycki A., *Francuskie koncepcje Unii Europejskiej*, [w:] *Unia Europejska – nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, red. E. Halizak, S. Parzymies, Oficyna Wydawnicza „ASPRA”, Warszawa 2002.
- Szwarc M., *Zróżnicowana integracja i wzmocniona współpraca w prawie Unii Europejskiej*, Wydawnictwo „Prawo i Praktyka Gospodarcza”, Warszawa 2005.
- Trzaskowski R., *Dynamika reformy systemu podejmowania decyzji w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo „Prawo i Praktyka Gospodarcza”, Warszawa 2005.
- Unia Europejska – nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, red. E. Halizak, S. Parzymies, Oficyna Wydawnicza „ASPRA”, Warszawa 2002.
- Union européenne – Entretien du président de la République, M. François Hollande, avec le quotidien „Le Monde”*, Paris, 18 X 2012, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- Vernet D., *Europe, la fin du jardin à la française*, „Le Monde”, 15 XII 2000.
- Visite d'État en République Fédérale d'Allemagne. Discours du Président de la République, M. Jacques Chirac, devant le Bundestag*, Berlin, 27 VI 2000, dostępny w internecie [dostęp: 7 VII 2019]: <<http://basedoc.diplomatie.gouv.fr>>.
- „World Economic Forum” [online, dostęp: 16 V 2019], dostępny w internecie: <<https://www.weforum.org>>.
- Zemmour É., *Mélancolie française*, Fayard, Denoël, Paris 2010.
- Zielińska-Głębocka A., *Zasada ściślejszej współpracy w funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, „Sprawy Międzynarodowe” 2001, nr 3.
- Ziółkowska J., *Systematyzacja pojęć i koncepcji związanych ze zjawiskiem zróżnicowanej integracji i segmentacji politycznej*, [w:] *Polityki europejskie w dobie kryzysu*, red. T.G. Grosse, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2016.